

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

شیراز

بررسی ابعاد حقوقی فاجعه منا (مجموعه مقالات)

نویسندگان:

دکتر مسعود راعی، دانشیار دانشکده حقوق، الهیات و معارف اسلامی دانشگاه آزاد اسلامی نجف

آباد- دکترای حقوق بین الملل دانشگاه تهران

دکتر سیده لطیفه حسینی، استادیار حقوق بین الملل دانشگاه الزهرا

بهرام حیدری، دانشجوی دکتری حقوق بین الملل دانشگاه شهید بهشتی تهران

سید محمد حسینی، دانشجوی دکتری حقوق بین الملل دانشگاه شهید بهشتی تهران

مجید مسعودی، دانشجوی دکتری حقوق بین الملل دانشگاه آزاد نجف آباد

محمد صالح تسخیری، دانشجوی دکتری حقوق بین الملل دانشگاه پیام نور تهران

زیر نظر: دکتر علی بهادری جهرمی

کاري از سازمان بسیج حقوقدانان

با همکاري بنياد صيانت از حقوق شهروندي

ناشر: پژوهاک عدالت

صفحه آرایی: علی صبوری آق قلعه

بررسی ابعاد حقوقی

فاجعه‌نا

فهرست

۹	پیش‌گفتار
	فصل اول: مسئولیت بین‌المللی دولت عربستان به‌عنوان دولت
۱۵	میزبان در تضمین حقوق عمومی زائران
۱۷	چکیده
۱۹	مقدمه
۲۰	۱- حقوق عمومی زائران
۲۱	۱-۱- حق حیات و امنیت جانی زائران
۲۲	۱-۲- حق ترافع قضایی زائران
۲۴	۲- وظایف دولت عربستان در قبال زائران
۲۵	۲-۱- وظیفه پیش‌بینی و پیش‌گیری
۲۶	۲-۲- جبران خسارت
۲۸	۳- آثار و نتایج قصور دولت عربستان در احقاق حقوق زائران
۲۹	۳-۱- حمایت دیپلماتیک
۳۲	۳-۲- مرجع صالح بین‌المللی
۳۷	نتیجه‌گیری
	فصل دوم: بررسی محتوایی حقوقی کمک به آسیب‌دیدگان با تأکید
۳۹	بر فاجعه‌ی منا
۴۱	چکیده
۴۴	۱- آسیب‌دیدگان

- ۴۴ ۱-۱- آسیب‌دیدگان فردی و جمعی
- ۴۴ ۱-۲- آسیب‌دیدگان مستقیم و غیرمستقیم
- ۴۵ ۲- امدادرسانی در حقوق بین‌الملل
- ۴۶ ۲-۱- جنگ و منازعات مسلحانه
- ۴۷ ۲-۲- بلایای طبیعی یا شرایط اضطراری
- ۴۸ ۲-۳- فاجعه انسان‌ساخت
- ۴۹ ۳- مخاطبان تعهد ناشی از امدادرسانی
- ۴۹ ۳-۱- دولت میزبان
- ۵۰ ۳-۲- سایر دولت‌ها
- ۵۱ ۳-۳- سازمان‌های بین‌المللی
- ۵۲ ۴- نظام حقوق بین‌الملل در امدادرسانی
- ۵۲ ۴-۱- تعهد به امدادرسانی
- ۵۵ ۴-۲- عدم تبعیض در امدادرسانی
- ۵۶ ۴-۳- تعهد به نجات
- ۵۷ ۵- حقوق قابل اجرا
- ۵۹ نتیجه‌گیری

فصل سوم: بسترهای حمایتی از حجاج آسیب‌دیده در پرتو مسئولیت

- ۶۱ بین‌المللی دولت عربستان
- ۶۳ چکیده
- ۶۵ مقدمه
- ۶۷ ۱- حمایت از بیگانه و حقوق بین‌المللی
- ۶۸ ۲- تعهدات حقوق بشری دولت عربستان
- ۷۰ ۲-۱- ایجاد انسداد در مسیر تردد
- ۷۰ ۲-۲- ممانعت از امداد و کمک نیروهای داوطلب
- ۷۱ ۲-۳- تبعیض رفتاری و برخورد‌های غیراخلاقی و غیراسلامی نیروهای عربستانی
- ۷۱ ۲-۴- عدم اعتقاد به کرامت انسانی

- ۳- ارتکاب شبه جرم ۷۲
- ۴- راه کارهای حمایتی ۷۳
- ۴-۱- استناد به روش حقوق حمایت دیپلماتیک ۷۳
- ۴-۲- استناد به روش های سیاسی ۷۴
- ۵- بعد داخلی ۷۶
- ۶- بعد اسلامی ۷۶
- نتیجه گیری ۷۹

فصل چهارم: تأملی بر سازوکارهای حقوقی حل و فصل مسالمت آمیز

- ۸۱ اختلاف ایران و عربستان در خصوص فاجعه منا
- چکیده ۸۳
- مقدمه ۸۵
- ۱- شیوه های حل و فصل اختلافات در حقوق بین الملل ۸۷
- ۲- بررسی اسناد و معاهدات لازم الاجرا بین ایران و عربستان ۸۹
- ۲-۱- کنوانسیون وین در خصوص روابط کنسولی (۱۹۶۳) ۹۰
- ۲-۱-۱- تعهدات دولت عربستان ۹۰
- ۲-۱-۲- نقض های قابل ادعا ۹۱
- ۲-۱-۳- سازوکارهای حل و فصل اختلاف ۹۱
- ۲-۲- کنوانسیون رفع کلیه اشکال تبعیض نژادی (۱۹۶۹) ۹۲
- ۲-۲-۱- نقض های قابل ادعا ۹۳
- ۲-۲-۲- مکانیز حل و فصل اختلاف ۹۳
- ۲-۳- کنوانسیون بین المللی علیه گروگان گیری (۱۹۷۹) ۹۴
- ۲-۳-۱- تعهدات دولت عربستان ۹۴
- ۲-۳-۲- نقض های قابل ادعا ۹۵
- ۲-۴- منشور جدید سازمان همکاری اسلامی ۹۵
- ۲-۵- عهدنامه مودت منعقد شده بین دولت ایران و حجاز و نجد وملحقات ۹۶
- ۳- اقامه دعوا در محاکم داخلی عربستان ۹۶

۹۹	نتیجه‌گیری
۱۰۱	جمع بندی
۱۰۵	فهرست منابع
۱۰۵	الف: منابع فارسی
۱۰۹	ب: منابع لاتین
۱۱۷	چکیدهٔ لاتین

پیش‌گفتار

تعهدات حقوق بشری دولت‌ها، تعهدات عام و همگانی می‌باشند از این نظر که دولت‌ها متعهدند این حقوق را نسبت به تمام افراد تحت صلاحیت خود رعایت و تضمین کنند و اقدامات و تدابیر لازم را در جهت تحقق هر چه کامل‌تر این حقوق اتخاذ نمایند. ادبیات اسناد حقوق بشری از جمله اعلامیه جهانی حقوق بشر، میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی و میثاق بین‌المللی حقوق فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی که این سه سند در مجموع معروف به منشور حقوق بشر می‌باشند، حاکی از وجود چنین تعهد عام برای دولت‌ها می‌باشد. اگرچه تعهدات حقوق بشری مندرج در اسناد مذکور، صرفاً دولت‌هایی را متعهد می‌نماید که رضایت خود را به شیوه‌های گوناگون از طریق الحاق، تصویب و عضویت در معاهده اعلام داشته باشند اما می‌توان ادعا داشت که برخی از حق‌های مندرج در اسناد معاهده‌ای در حوزه حقوق بشر ماهیت عرفی به خود گرفته و دولت‌های غیرعضو را نیز از این نظر متعهد به رعایت و تحقق آن حقوق می‌نماید. این در حالی است که رویداد منا در مراسم و مناسک حج سال ۱۳۹۴ شمسی رقم زننده یکی از فجایع انسانی عظیم بود، که نقض حقوق بشر عام بیگانگان کم‌ترین نتیجه آن تلقی شد.

حق حیات و حفظ امنیت جانی افراد از جمله حداقل حقوق و مهم‌ترین تعهداتی است که دولت‌ها باید در جهت تحقق آن اقدام مقتضی نمایند. همچنین این حق مختص اتباع یک کشور نمی‌باشد، بلکه بیگانگان نیز اگرچه

دارای حقوق برابر با اتباع نیستند اما در دسته‌بندی انواع حقوق به حقوق عمومی، خصوصی و سیاسی بنابر مقتضیات بین‌المللی، بیگانگان از حقوق عمومی که در زمره حقوق بشر قرار دارد، بهره‌مند می‌شوند. به این ترتیب دولت‌های میزبان به موجب حقوق بین‌الملل اعم از عرفی و معاهده‌ای باید کلیه اقدامات لازم را در جهت تضمین حق حیات و امنیت جانی بیگانگان قانونی در قلمرو سرزمینی خود اتخاذ نمایند. بنابراین تعهد به فعل پیش‌بینی و اتخاذ تدابیر لازم در این خصوص به چشم می‌خورد که کوتاهی و قصور در انجام این مهم نقض تعهد حق حیات و امنیت جانی تلقی می‌گردد. مناسک حج که هر ساله با حضور تعداد کثیری حجاج از بخش‌های مختلف جهان برگزار می‌گردد نیز از این قاعده مستثنا نمی‌باشد و دولت آل سعود در این خصوص وظیفه و تعهد تضمین امنیت جانی زائران را طبق حقوق بین‌الملل عرفی و حتی معاهده‌ای به موجب عهدنامه‌های مودت به عهده داشت. لذا در فصل اول تعهدات، دولت آل سعود در خصوص تضمین حق حیات و امنیت جانی زائران به عنوان ابتدایی‌ترین حقوق و همچنین اقدامات و تدابیر پیشگیرانه‌ای که به منظور جلوگیری از بروز فاجعه‌ منا باید اتخاذ می‌شد، مورد بررسی قرار گرفته است. موضوع ضرورت دسترسی قربانیان فاجعه‌ منا به مراجع قضایی دولت میزبان نیز در قالب حق ترافع قضایی از ابعاد مختلف مورد توجه قرار گرفته است.

در کنار تعهدات حق حیات و حق ترافع قضایی، تعهد عام امدادرسانی به آسیب‌دیدگان در شرایط خاص و اضطراری و بحرانی نیز به عهده دولت‌ها می‌باشد. این تعهد در وهله اول، تعهد دولت میزبان به عنوان دولت درگیر در شرایط اضطراری محسوب می‌گردد و در وهله دوم امکان کمک‌رسانی خارجی توسط دولت‌های دیگر و حتی سازمان‌های بین‌المللی را میسر می‌سازد. تعهد امدادرسانی تعهد مثبت است از این نظر که مستلزم فعل می‌باشد و دولت

میزبان در مواجهه با شرایط اضطراری و فجایع انسان‌ساخت باید کلیه امکانات لازم را به منظور امداد رسانی و کمک‌رسانی به آسیب‌دیدگان فردی، جمعی، و آسیب‌دیدگان مستقیم و غیرمستقیم و تقلیل خسارات وارده به کار گیرد و در صورت کمبود امکانات یا نیروهای کمک‌رسان خواستار مساعدت‌های خارجی گردد. کوتاهی و قصور در انجام این وظیفه مهم نیز به موجب حقوق بین‌الملل نقض تعهد عام عرفی امداد رسانی به آسیب‌دیدگان تلقی می‌گردد. لذا به موضوع فاجعه‌نا و وسعت قربانیان آن در پرتو مسئولیت دولت آل سعود در خصوص کوتاهی در اجرای تعهد امداد رسانی و کمک به آسیب‌دیدگان نیز در فصل دوم پرداخته شده است و ضمن تبیین قربانیان فاجعه‌نا در دسته‌بندی‌های مرسوم آسیب‌دیدگان در حقوق بین‌الملل و تشریح وظایف دولت میزبان در این خصوص، نحوه عملکرد دولت آل سعود در اجرای تعهد به نجات به‌عنوان یکی از مصادیق بارز تعهد امداد رسانی و تعهد عدم اعمال تبعیض در این خصوص مورد توجه قرار گرفته است.

طبق مقررات، طرح مواد پیش‌نویس مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها و به‌طور خاص به موجب ماده یک آن، نقض تعهد بین‌المللی اعم از عرفی و معاهده‌ای می‌تواند موجبات مسئولیت بین‌المللی دولت ذی‌ربط را فراهم سازد. عمل متخلفانه بین‌المللی دولت ممکن است شامل یک یا چند فعل، ترک فعل یا ترکیبی از هر دو باشد. در فاجعه‌نا مسئولیت بین‌المللی دولت آل سعود به‌طور ویژه از طریق ترک فعل آن دولت تحقق یافته است؛ با این توضیح که دولت آل سعود متعهد به تضمین حق حیات و امنیت جانی زائران بوده و در این خصوص باید مخاطرات را پیش‌بینی می‌نموده و تدابیر لازم را جهت تضمین این حق اتخاذ می‌نمود؛ اما دولت آل سعود با ترک فعل خود یعنی عدم اتخاذ اقدامات مقتضی در تضمین حق حیات و امنیت جانی زائران مرتکب تخلف بین‌المللی شده است. در کنار آن دولت‌ها در صورت بروز شرایط بحرانی

اعم از ارادی یا غیرارادی ملزم به اجرای تعهد عام امدادرسانی به آسیب‌دیدگان و قربانیان فجایع می‌باشند حال آن که با وجود چنین تعهدی دولت آل سعود از امدادرسانی امتناع و خودداری نموده یا آن را به نحو مقتضی انجام نداده است؛ لذا این نقض تعهد نیز در قالب ترک فعل یعنی امتناع از امدادرسانی قابل تأمل است. به این ترتیب با توجه به مقررات عام مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها، بررسی امکان‌های حقوقی و غیرحقوقی طرح مسئولیت بین‌المللی دولت آل سعود و بسترهای حمایتی قربانیان فاجعه منا نیز از جمله موضوعاتی است که در فصل سوم این مجموعه مورد توجه قرار گرفته است. همچنین در حقوق بین‌الملل و به موجب فصل ششم منشور ملل متحد دولت‌های طرف اختلاف ملزم می‌باشند اختلافات خود را به شیوه‌های مسالمت‌آمیز سیاسی نظیر مذاکره، سازش، میانجی‌گری، تحقیق و شیوه‌های مسالمت‌آمیز حقوقی از جمله توسل به رسیدگی‌های قضایی از طریق داوری و دیوان بین‌المللی دادگستری حل و فصل کنند. لذا در انجام این مهم لازم است در ابتدا اسناد لازم اجرایی که میان دولت‌های طرف اختلاف قابل استناد می‌باشند، مورد شناسایی قرار گیرند و سپس با توسل به شیوه‌ها و مکانیزم پیش‌بینی شده در آن اسناد، صورت پذیرد. در همین راستا در فصل چهارم با نظر بر شیوه‌های حل و فصل مسالمت‌آمیز اختلافات بین‌المللی به تعهدات دولت آل سعود به موجب اسنادی نظیر کنوانسیون وین ۱۹۶۳ ناظر بر روابط کنسولی، کنوانسیون بین‌المللی علیه گروهان‌گیری ۱۹۷۹، کنوانسیون بین‌المللی رفع هرگونه تبعیض نژادی ۱۹۶۵ و عهدنامه مودت منعقد بین دولت ایران و حجاز و نجد و ملحقات (۱۳۰۸) نگریسته شده و امکان توسل به مکانیزم‌های مقرر در این اسناد برای طرح مسئولیت بین‌المللی دولت آل سعود بررسی شده است. رویداد منا که به شایستگی، وصف فاجعه به خود گرفت، آنقدر وسیع بود که هم‌دردی با قربانیان و تقبیح عاملین و مسببین بروز این فاجعه کم‌تر کاری

است که هر انسان منصف می‌تواند انجام دهد؛ این فاجعه که بی‌تردید مضمول مرور زمان نمی‌شود و خاطره تلخ آن فراموش ناشدنی است؛ نگارندگان این مجموعه را بر آن داشت به سهم خود ضمن ابراز هم‌دردی با قربانیان سعی نمایند با توان و دانش حقوقی خود به گونه‌ای متفاوت به ماجرا بنگرند و ابعاد حقوقی فاجعه را در کنار ابعاد انسانی و بشردوستانه آن نمایان سازند.

فصل اول

مسئولیت بین المللی دولت عربستان به عنوان دولت میزبان در تضمین حقوق عمومی زائران^۱

---

۱. سیده لطیفه حسینی، دکترای حقوق بین الملل، استادیار دانشگاه الزهراء ع.ج.ت.

چکیده

در ۲ مهر ماه ۱۳۹۴ ازدحام حجاج باعث کشته شدن شمار زیادی از زائران شد. فاجعه‌ی منا که عامل خفه و له شدن زائران در طول سفر زیارتی حج بود، بدترین رویداد تاریخی حج به شمار می‌رود. سوء مدیریت دولت عربستان سبب ورود خسارات مادی و معنوی زائران شد. این مقاله مسئولیت بین‌المللی دولت عربستان را در خصوص احترام و تضمین حقوق بیگانگان به موجب حقوق بین‌الملل بررسی می‌نماید. در این راستا جوامع ذی نفع موضوع اقدام احتمالی حقوقی در قالب حمایت دیپلماتیک از طریق مراجع بین‌المللی مقتضی را پیش رو دارند. این امر از طریق بررسی وظایف و قصور دولت میزبان به موجب حقوق بین‌الملل انجام می‌پذیرد.

واژگان کلیدی: دولت عربستان، مسئولیت بین‌المللی، حقوق بیگانگان، دولت میزبان

مقدمه

در خصوص برخورداری بیگانگان از حقوق شناخته شده در دولت‌های غیرمتبوع نظرات مختلفی ارائه شده است. برخی رویکرد اعطای حقوق گسترده و برابر با اتباع را برای بیگانگان تایید می‌کنند در حالی که برخی دیگر حقوق حداقلی را برای بیگانگان متصور می‌باشند؛ اما مسلم است که اصول حقوق بین‌الملل اقتضاء دارد که دولت‌ها حداقل حقوقی برای بیگانگان به رسمیت بشناسند^۱. البته لزوم تامین آزادی‌های اساسی همگان و تضمین حقوق بشر برای همه افراد اعم از اتباع و بیگانگانی که در حوزه صلاحیت یک دولت می‌باشند به تدریج زمینه تضمین حقوق حداکثری را برای بیگانگان فراهم می‌کند. هر چند مطابق قواعد حقوق بین‌الملل و اصل حاکمیت برابر دولت‌ها هیچ دولتی الزامی به پذیرفتن خارجی در خاک خود ندارد اما همین که بیگانه در خاک دولتی پذیرفته می‌شود باید حداقل حقوقی برای او قائل شد. معیار بهره‌مندی از حداقل حقوق استاندارد به این معنا است که یک دولت باید با بیگانگان رفتاری داشته باشد که شایسته یک ملت متمدن طبق حقوق بین‌الملل است^۲. حداقل حقوق استاندارد شامل رفتار انسانی و متعارف با بیگانگان، حق مراجعه به دادگاه‌ها و دسترسی به دادرسی

۱. ارفع نیا، بشید، حقوق بین‌الملل خصوصی، چاپ سوم، تهران، انتشارات بتاب، ۱۳۷۶، صص ۱۸۷-۱۹۲

۲. کمالی نژاد، حسن، حداقل استاندارد بین‌المللی رفتار با بیگانگان در حقوق ایران و اسناد بین‌المللی، گفت‌مان حقوقی، پاییز و زمستان ۱۳۸۸، ش ۱۵ و ۱۶، صص ۱۴۴ و ضیایی بیگدلی، محمد رضا، حقوق بین‌الملل عمومی، تهران: گنج دانش، ۱۳۹۰، چاپ چلهم، صص ۲۸۲

عادلانه می‌باشد.^۱ در این مجال نگارنده بر آن است با توجه به وقوع فاجعه منا که در بردارنده آثار زیان بار و غیرقابل جبران بود مسئولیت بین‌المللی دولت عربستان را به عنوان دولت میزبان در تضمین حقوق عمومی زائران که از جمله مصادیق حقوق بنیادین بشر است، بررسی کند برای این کار لازم است بررسی شود که چه مصادیقی از حقوق عمومی زائران نقض شده است، وظایفی که دولت عربستان در قبال این حقوق داشته چه بود و در نهایت آثار و نتایج قصور دولت عربستان چیست.

۱- حقوق عمومی زائران

حقوق عمومی زائران در فاجعه منا در قالب حقوق بیگانگان در نظام حقوق بین‌المللی قابل بررسی است. بیگانه از نظر حقوقی به معنای اجنبی دانسته شده است^۲، و اجنبی کسی است که تابعیت دولت معینی را که در آنجا حضور دارد، ندارد و نسبت به آن دولت و افراد آن بیگانه تلقی می‌گردد^۳. واژه بیگانه در مقابل تبعه به کار برده می‌شود. برخورداری بیگانگان از حداقل حقوق انکارناشدنی است، البته این برخورداری در مقابل برخورداری اتباع از انواع حقوق جنبه استثنایی دارد و از باب ارفاق به بیگانگان است. عوامل مختلفی از جمله توسعه روابط و مبادلات افراد در ورای مرزهای سرزمینی خود، مهاجرت، مسافرت سبب تسریع روند تدوین قواعد مربوط به حقوق حاکم بر وضعیت بیگانگان شده است^۴. حقوق بیگانگان در قالب سه نوع

۱. خانمی، مهدی و دیگران، وضعیت حقوقی بیگانگان در ایران در پرتو انسانی شدن حقوق بین‌الملل، حقوق خصوصی، بهار و تابستان ۱۳۹۴، دوره ۱۲، ش ۱، ص ۱۵۶
 ۲. ۵. جعفری لنگرودی، محمد جعفر، ترمینولوژی حقوقی، تهران: انتشارات گنج دانش، ۱۳۸۷ ص ۱۲۲
 ۳. همان، ص ۱۱۴، در فرهنگ بلکس بیگانه به معنای «یک نفر خارجی کسی است که متعلق به ملت یا کشور دیگری است و یا تحت صلاحیت کشور دیگری قرار دارد»
 M.A.Black, Black's law dictionary, 4th ed, 1968, p. 646
 ۴. سلجوقی، محمود، حقوق بین‌الملل خصوصی، تهران: نشر میزان، ۱۳۸۸، جلد اول، ص ۲۹۴

حقوق سیاسی، حقوق عمومی و حقوق خصوصی قابل بررسی است. اما در موضوع مورد بحث، بررسی مسئولیت دولت عربستان به عنوان دولت میزبان در تضمین حقوق عمومی مورد نظر است و فی الواقع در فاجعه منا حقوق عمومی زائران نقض شده است. حقوق عمومی آن دسته از حقوقی است که به منظور احترام به شخصیت انسانی برقرار شده است. درباره این حقوق، اصل بر این است که بیگانگان از آن بهره‌مند شوند؛ اکثر معاهدات بین‌المللی و حقوق بشری نیز رعایت این حقوق را برای بیگانگان لازم دانسته است.^۱

حق ورود به یک کشور، اقامت، آزادی، خروج بیگانه، حمایت از جان و مال اتباع بیگانه و حق ترافع قضائی یا رجوع به دادگاه‌های کشور میزبان از جمله حقوق عمومی است، اما در فاجعه منا دو حق عمومی مهم یعنی امنیت جانی و امنیت قضایی زائران بود که دولت عربستان باید رعایت می‌کرد که در این قسمت به اختصار به ماهیت هر یک از این حقوق پرداخته خواهد شد.

۱-۱- حق حیات و امنیت جانی زائران

زمانی که بیگانه‌ای از طریق قانونی در دولتی پذیرفته می‌شود امنیت جانی وی باید به اندازه امنیت جانی اتباع آن دولت محترم شمرده شود.^۲ دولت محل اقامت بیگانه هر چند اقامت برای مدت محدود، باید جان و حیات اتباع بیگانه را مورد حمایت قرار دهد.^۳ حق مسلم امنیت جانی و حرمت حیات در اسناد بین‌المللی حقوق بشر مورد تأکید قرار گرفته است به عنوان نمونه ماده ۱۸ اعلامیه حقوق بشر قاهره مقرر می‌دارد: «هر انسانی حق دارد که نسبت به جان و دین و خانواده و ناموس و مال خویش در آسودگی زندگی کند.^۴» ماده ۳

۱. سنجرى، ابراهيم، حقوق بیگانگان در حقوق بین‌الملل و اسلام، گفتمان حقوقی، پاییز و زمستان ۱۳۸۹، شماره‌های ۱۷ و ۱۸، ص ۵۵

۲. مستقیمى، بهرام، بیگانگان و حقوق بین‌الملل، فصلنامه سیاست خارجی، ۱۳۶۷، شماره چهارم، ص ۱۵

۳. قاسمى شوب، احمد علی، نگاهی به جایگاه حقوق بیگانگان در حقوق بین‌الملل با تأکید بر اسناد بین‌المللی حقوق بشر، مجله حقوقی بین‌المللی، ۱۳۸۳، شماره ۳۱، ص ۱۴۷

۴. کمالی نژاد، حسن، پیشین، ص ۱۵۴ البته اصل ۲۲ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز حیثیت

اعلامیه جهانی حقوق بشر و ماده ۶ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی نیز بر ضرورت تضمین حق حیات تأکید کرده است.^۱ همچنین ماده ۲ اعلامیه اسلامی حقوق بشر نیز زندگی را موهبت الهی و حق همه انسان‌ها و حمایت و حفظ آن را وظیفه همه افراد، جوامع و حکومت‌ها می‌داند.^۲

۱-۲- حق ترافع قضایی زائران

وجود حق دادخواهی اقتضاء می‌کند که هر فردی بتواند در زمانی که حق قانونی وی تضییع گردید به مرجعی صالح دسترسی داشته باشد و تظلم خواهی نماید. مبنای وجود چنین حقی اصل تساوی همگان در برابر قانون است که امکان دسترسی مساوی به دادگاه قانونی و صالح را نیز فراهم می‌کند.^۳ براساس تفسیر کلی کمیته حقوق بشر، برابری افراد در برابر محاکم عاملی کلیدی در حمایت از حقوق بشر است و به‌عنوان مفهومی شکلی در تضمین حکومت قانون بر افراد عمل می‌کند.^۴ به این ترتیب هیچ‌گونه تبعیضی براساس رنگ، جنس، نژاد، مذهب در دسترسی به دادگاه‌ها و مراجع رسیدگی قابل قبول

جان، مال، حقوق مسکن و .... اشخاص را مصون از تعرض دانسته است. این اصل مطلق بوده و شامل اتباع داخله و بیگانه می‌شود.

۱. مجموعه اسناد بین‌المللی حقوق بشر، زیر نظر اردشیر امیرارجمند، جلد دوم، دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۱، صص ۷۲ و ۹۶ اگرچه اعلامیه جهانی حقوق بشر، معاهده به معنای خاص نبود که بتواند تعهدات حقوقی بردولت‌ها تحمیل کند لیکن بیانگر قواعد حقوق بین‌الملل عرفی عام بود که از قبل به رسمیت شناخته شده‌اند و در عمل از سوی دولت‌های عضو جامعه بین‌المللی مورد استناد قرار می‌گرفتند.

Shelton, Dinah, Remedies In International Human Rights Law, Second Edition Oxford University Press, 2005.pp.6 - 7. And Capotorti, Francesco, "Human Rights: The Hard Road Towards Universality" in: Macdonald, R.St.J and Johnston, Douglas M, the Structure and Process of International Law: Essay in Legal Philosophy Doctrine and Theory, Martinus Nijhoff, 1983. pp.981-983. Brownli, Ian, Principles of Public International Law, Sixth Edition, Oxford University Press, 2003.pp.534-5

۲. سنجری، ابراهیم، پیشین، ص ۵۸.

۳. عباسی، بیژن، حقوق بشر و آزادی‌های بنیادین، تهران: نشر دادگستر، ۱۳۹۰، ص ۲۲۶

۴. حاتمی، مهدی و دیگران، پیشین، ص ۱۶۳ همچنین نک:

5. General Comment NO 32, 2007

نیست. (ماده ۱۰ اعلامیه جهانی حقوق بشر) همچنین به موجب بند ۱ ماده ۱۴ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی حق دادخواهی به عنوان حق مسلم به رسمیت شناخته شده است و در مقابل، دولت متعهد است کلیه امکانات و تسهیلات لازم در اجرای حق مذکور را فراهم کند و امکان دادخواهی و تظلم خواهی برای همه وجود داشته باشد.^۱ اعلامیه اسلامی حقوق بشر نیز بر اهمیت حق ترافع قضایی تأکید داشته و آن را حقی تضمین شده برای همه می‌داند.^۲ لازمه اجرایی شدن این حق وجود دادگاه‌های صالح به منظور ایجاد امکان دسترسی و همچنین عدم وجود مانعی در مراجعه به دادگاه برای همگان است. همچنین در اسلام دادستاندن از وظایف و اختیارات قاضی محسوب می‌گردد، قاضی و مرجع رسیدگی مستقل و بی‌طرف^۳ باید حقوق کسی را که حق وی مورد تجاوز قرار گرفته است، احیا کند.^۴ همچنین در نامه حضرت علی علیه السلام به مالک اشتر آمده است به امر قضاوت بین مردم نظر کن، مانند کسی که به منزلت حکم و قضاوت نزد خدا عارف است. حکم و قضاوت، معیار و میزان عدالت خداوند است که در زمین به منظور احقاق حق منصفانه مظلوم از ظالم، گرفتن حق ضعیف از قوی و برپایی حدود خدا براساس سنت و روش الهی وضع شده است.^۵ همان‌طور که مشخص است نامه حضرت علی علیه السلام در خصوص احقاق حق مظلوم بیانگر شناسایی

۱. هاشمی، سید محمد، حقوق بشر و آزادی‌های اساسی، تهران: نشر میزان، چاپ اول، ۱۳۸۴، ص ۲۲۴

۲. کمالی نژاد، حسن، پیشین، ص ۱۵۴

۳. استقلال به معنای مصونیت از نفوذ و کنترل سیاسی و اجرایی است و شامل استقلال دادگاه به لحاظ ساختاری و اعمال صلاحیت و استقلال قاضی در مرحله انتصاب و در مقام انجام وظیفه است. بی‌طرفی نیز به معنای عدم پیش‌دوری یا جانبداری از یک طرف دعوا، حزب، گروه یا قوم خاص است و به عبارت دیگر قضاوت و هیات منصفه نفع یا بهره شخصی در پرونده خاص نداشته باشند و فارغ از پیش‌فرض به موضوع رسیدگی کنند رستمی، ولی و مسلم آقایی طوق، حسن لطفی، دادرسی عادلانه در مراجع اختصاصی اداری ایران، تهران: گرایش، ۱۳۸۸، ص ۹۲

۴. منتظری، حسینعلی، مبانی فقهی حکومت اسلامی، تهران: سراسی، جلد سوم، ۱۳۷۹، ص ۳۱۵
 ۵. نهج البلاغه، امام علی ابن ابیطالب علیه السلام، ترجمه مصطفی زمانی، گردآوری سید رضی، تهران: موسسه انتشارات نبوی، ۱۳۷۶، چاپ دهم، نامه پنجاه دوم

حق دادخواهی در اسلام به شمار می‌رود.

حق ترافع قضایی مستلزم رعایت سرعت لازم و بدون تاخیر ناموجه در رسیدگی است. تشخیص نامعقول بودن مهلت رسیدگی به اوضاع و احوال هر پرونده بستگی دارد و معمولاً عناصر مورد توجه در نقض این حق و تشخیص عادلانه یا غیر عادلانه بودن مهلت رسیدگی به پرونده شامل مقررات قانون‌گذاری ملی، پیچیدگی‌های نظام‌های حقوقی، پیچیدگی‌های هر پرونده و فنی بودن برخی دعاوی، عدم سازماندهی صحیح و مناسب دادگستری، لزوم دخالت مراجع قضایی یا اداری متعدد در جریان رسیدگی و عدم وجود نیروی تخصصی مناسب، رفتار متهم و رفتار مقامات ذی‌صلاح می‌باشند.^۱

۲- وظایف دولت عربستان در قبال زائران

دولت میزبان از حقوق ارضی برخوردار است و به موجب آن ورود و خروج بیگانه را کنترل می‌نماید و بر اخراج آن نظارت دارد. به این معنا که هر دولتی می‌تواند برای پذیرش بیگانه شرایط قانونی را در نظر بگیرد. همچنین اخراج بیگانه از جمله حقوق دولت میزبان می‌باشد و یک دولت می‌تواند بیگانگانی را که حضورشان مغایر منافع ملی خود باشد، اخراج کند.^۲ اما علاوه بر این حقوق دولت میزبان و در موضوع مورد بحث دولت عربستان در قبال زائران که بیگانه تلقی می‌شوند وظایفی داشته و دارد. قبل از فاجعه‌ی منایمیت و حفظ جان زائران از طریق اتخاذ تدابیر لازم پیشگیرانه و مدیریت مناسب اجرای مناسک مذهبی حج از وظایف مسلم و بدیهی دولت عربستان محسوب می‌شود و بعد از فاجعه‌ی منایمیت نیز پاسخ‌گویی مقامات دولتی عربستان و تعقیب قضایی عاملین واقعه و امکان تضمین حق تظلم‌خواهی قربانیان از طریق رجوع به مراجع

1. Leach, Philip, Taking case to the European Court of Human convention on Human Rights, Second Edition, Oxford University Press, 2005. pp 398-9

۲. مستقیمی، بهرام، پیشین، ص ۶۳۶

قضایی داخلی عربستان و جبران خسارت از دیگر وظایف دولت عربستان به‌عنوان دولت میزبان تلقی می‌گردید. در اصل کشور میزبان باید نقض حقوق زائران را پیگیری کند، عاملان را تعقیب نماید و خسارات زیان دیدگان و قربانیان را جبران نماید.^۱ این دو وظیفه مهم در این قسمت بررسی می‌شوند.

۱-۲- وظیفه پیش‌بینی و پیش‌گیری

دولت عربستان متعهد بود که از زائران بدون تبعیض حمایت و حفاظت کند، دولت میزبان باید در صورت وقوع حادثه، بیگانگانی را که در معرض خطر هستند حفظ کند. در این میان فعل یا ترک فعل دولت عربستان در انجام این وظیفه می‌تواند ملاک تشخیص کوتاهی و قصور دولت میزبان تلقی گردد.^۲ در وهله اول هر دولتی متعهد است تا آنجا که امکان دارد در قلمرو صلاحیتی خود تدابیر لازم را برای پیش‌بینی حوادث و مخاطرات اتخاذ نماید، و از وقوع آن‌ها جلوگیری کند و بیگانگانی را که در معرض تهدید و خطر واقع می‌شوند، مورد حمایت قرار دهند.^۳ به این ترتیب یکی از وظایف دولت‌ها وظیفه پیش‌بینی و پیش‌گیری است. این وظیفه نتیجه ارتباط متقابل اعمال صلاحیت و حاکمیت دولت میزبان در یک سرزمین و پذیرش تبعات و آثار ناشی از آن می‌باشد. به این معنا که دولت متعهد می‌شود در پرتو اعمال حاکمیت و صلاحیت در یک سرزمین، از افراد و منافع آن‌ها اعم از بیگانه یا تبعه حفاظت و حمایت نماید.^۴ ایجاد زمینه برای انجام فرائض الهی از جمله اقدامات مقدماتی است که دولت

۱. سالانه تعداد زیادی زائر به عربستان اعزام می‌شوند و از آنجایی که سهمیه کشورها را دولت عربستان تعیین می‌کند به این معنی است که دولت عربستان باید امکانات و تمهیدات لازم را برای امنیت این تعداد زائران پیش‌بینی کند بنابراین سوء مدیریت دولت میزبان یکی از علل بروز چنین حادثه‌ای شده است

۲. مستقیمی، بهرام، پیشین، ص ۶۴۲

۳. ضیایی بیگدلی، محمد رضا، پیشین، ص ۴۱۹

۴. فیوضی، رضا، حقوق بین‌الملل، مسئولیت بین‌الملل و نظریه حمایت سیاسی اتباع، تهران: دانشگاه تهران، جلد اول، ۱۳۷۹، ص ۱۲۷

عربستان باید برای زائران فراهم می نمود. انجام فریضه حج یکی از واجبات و عبادات فردی و اجتماعی است که دولت عربستان در این خصوص باید وظیفه دینی خود را در قبال اعتقادات زائران به جا می آورد و این امر از طریق مدیریت صحیح امور حج و اتخاذ اقدامات پیشگیرانه ممکن بود. به عبارت دیگر مقامات صلاحیت دار دولت عربستان به عنوان دولت میزبان باید تا حد امکان حوادث را پیش بینی و از وقوع آن ها جلوگیری می نمودند و از زائرانی که مورد تهدید قرار می گیرند، حمایت می کردند. چنان چه دولت میزبان اقدامات لازم را در جهت پیش بینی و پیشگیری از مخاطرات اتخاذ نکند و در نتیجه آن، خساراتی متوجه اتباع بیگانه گردد، مسئولیت بین المللی دولت میزبان قابل طرح است.^۲

۲-۲- جبران خسارت

اگر به رغم پیش بینی های لازم واقعه ای رخ داد و در نتیجه آن خسارات و زیانی متوجه اتباع خارجی گردید وظیفه دیگر دولت میزبان - در موضوع مورد بحث دولت عربستان - تعقیب و مجازات عاملین واقعه است. جبران خسارات نیز از لوازم پیگیری قضایی مقامات دولت عربستان می باشد. زمانی که حقی از حق های بشری نقض می شود بی درنگ واژه های خسارت و جبران خسارت به ذهن متبادر می شوند. بنابراین با نقض حق های امنیت جانی و قضایی مسئله ورود خسارت و به تبع آن جبران خسارت مطرح می شود. در صورت نقض حق و برای جبران خسارت زیان دیده و تسکین درد و آلام قربانی دادگاه های داخلی باید وارد رسیدگی شده تا مسئله جبران خسارت ناشی از

۱. فاتحی، ابوالقاسم، ابوالقاسمی، محمد جواد، درآمدی بر وظایف دولت دینی در برابر دین و اعتقادات مردم، معرفت سیاسی، پاییز و زمستان ۱۳۸۸، شماره ۲، صص ۱۱۴-۱۱۲
 ۲. مستقیمی، بهرام، پیشین، ص ۶۴۲

نقض حق های بشری به نحو کامل صورت گیرد.

در سال ۱۹۸۴ کمیته وزراء شورای اروپا جهت تقویت ماده ۱۳ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر که مربوط به جبران خسارت است توصیه‌نامه‌ای را به تصویب رساندند؛ در این توصیه‌نامه مقرر شده است «جبران خسارت باید به‌گونه‌ای باشد که کلیه خسارات وارده ناشی از قصور یک مرجع رسمی را که در نتیجه آن شخص دچار لطمه می‌شود، جبران نماید»^۱ همچنین در این توصیه‌نامه بر کافی و کامل بودن جبران خسارت تأکید شده است. قطع‌نامه‌ای نیز تحت عنوان اصول اساسی حق جبران خسارت برای قربانیان نقض‌های فاحش حقوق بشر و بشردوستانه مصوب ۲۰۰۵ مجمع عمومی سازمان ملل متحد موجود می‌باشد که در اصل ۲۰ خود غرامت را به عنوان شیوه‌ای برای جبران کلیه خسارات قابل ارزیابی، معرفی می‌کند^۲ و بیان می‌دارد این غرامت باید به صورت مالی و متناسب با شرایط هر پرونده و شدت هر نقض باشد. در این اصل، برخی از خسارت‌های قابل ارزیابی، احصا شده است از جمله آن‌ها صدمات جسمی و روحی، خسارت‌های مادی و از دست دادن درآمد، خسارات معنوی، هزینه‌های کارشناسی، مراقبت‌های پزشکی و دارویی و خدمات اجتماعی و روان‌شناختی می‌باشد^۳. به این ترتیب امتناع مقامات دولت عربستان در انجام این وظیفه مهم نیز می‌تواند زمینه طرح

1. Recommendation No. R (84) 15, public liability, Adopted by The committee of ministers, 18 September 1984.at: [http://www.dhv-speyr.de/stelkens/materialien/Recommendation_No_R_\(84\)15_.pdf](http://www.dhv-speyr.de/stelkens/materialien/Recommendation_No_R_(84)15_.pdf).

2. Shelton, op.cit.p.547. and Wildhaber, Luzius, "The European Convention on Human Rights and International Law" International and Comparative Law Quarterly, Vol.56, Part.2, 2007,p.219

3. Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law",General Assembly,Sixtieth session,2005, A/RES/60/147..

مسئولیت بین‌المللی دولت میزبان را فراهم نماید.^۱

۳- آثار و نتایج قصور دولت عربستان در احقاق حقوق

زائران

دولت عربستان به‌عنوان دولت میزبان که در نتیجه قصور و کوتاهی آن خسارات بعضاً غیرقابل جبرانی بر زائران وارد شده است و بسیاری از زائران جان باختند، متعهد است کلیه زیان‌های ناشی از عمل غیرقانونی و نامشروع خود را به‌طور کامل جبران کند. زیرا به موجب قواعد مسئولیت بین‌المللی هرگونه نقض قواعد و تعهدات بین‌المللی اعم از معاهده‌ای و عرفی و انتساب آن به دولت ذی‌ربط مسئولیت دولت ناقض را به همراه خواهد آورد. طرح مسئولیت بین‌المللی دولت ناقض از طرق مختلف و در نهایت جبران خسارت از جمله آثار و نتایج تخلف دولت عربستان می‌باشد.^۲ در این میان دولت عربستان تعهدات بین‌المللی معاهده‌ای و عرفی مختلفی را نقض نموده است به‌عنوان نمونه عهدنامه مودت بین دولت ایران و عربستان مصوب سال ۱۳۰۸ است که به موجب ماده ۳ آن دولت عربستان متعهد شده است امنیت جانی زائران ایرانی را تضمین کند.^۳

کنوانسیون ۱۹۶۳ راجع به روابط کنسولی که ایران هم عضو آن است مقرر داشته که دولت‌ها مسئول حفظ امنیت مالی و جانی اتباع دیگر کشورها هستند. آرای مراجع دادگستری نیز بر این امر تأکید دارند که هرگونه فعل یا ترک فعل دولت که منجر به بروز خسارت به اتباع دیگر کشورها شود موجب

۱. نک: قاسمی شوب، احمد علی، پیشین، صص ۲-۸۱.

۲. ابراهیم گل، علیرضا، مسئولیت بین‌المللی دولت، متن و شرح مواد کمیسیون حقوق بین‌الملل، تهران: انتشارات شهردانش، ۱۳۹۱، چاپ چهارم، ص ۱۸۴

۳. «عربستان متعهد می‌شود که اجازه ندهد که نسبت به حجاج ایرانی در ادای مناسک حج و فرائض دینی آن‌ها هیچ‌گونه مشکلی ایجاد شود و نیز تعهد می‌نماید که وسائل امنیت و آسایش و اطمینان آن‌ها را فراهم آورد.»

طرح مسئولیت بین‌المللی آن دولت می‌شود. به این ترتیب نقض تعهد دولت میزبان در تضمین امنیت جانی و امنیت قضایی و عدم جبران خسارات زمینه مسئولیت بین‌المللی دولت عربستان را فراهم می‌کند و انکار حق غرامت به معنای ترویج بی‌عدالتی توسط دولت مذکور خواهد بود.^۱ در این بخش به مسئله حمایت دیپلماتیک دولت ایران به عنوان دولت متبوع برای طرح مسئولیت بین‌المللی دولت عربستان و لزوم رسیدگی توسط مرجع صالح بین‌المللی پرداخته خواهد شد.

۱-۳- حمایت دیپلماتیک

بیگانگان می‌توانند در صورت ورود زیان و خسارت در نتیجه قصور دولت میزبان و عدم جبران آن در دولت محل اقامت، از حمایت دیپلماتیک دولت متبوع خود برخوردار باشند.^۲ حمایت دیپلماتیک به معنای اقدامات یک دولت با رعایت قواعد حقوق بین‌الملل نزد دولت دیگر یا سازمان بین‌المللی است که خسارات مالی و جانی را که در نتیجه نقض یک قاعده حقوقی به یک تبعه حقیقی یا حقوقی وارد شده است، جبران نماید.^۳ اعمال حمایت دیپلماتیک منوط به احراز شرایطی است؛ از جمله شرایط مهم وصف تابعیت است. دولت ایران تنها از اتباع خود می‌تواند در برابر تخطی و تخلف دولت عربستان در مراجع بین‌المللی حمایت کند. تابعیت یک رابطه سیاسی، حقوقی و معنوی است که یک فرد را به یک دولتی مرتبط می‌کند و در نتیجه آن دارای حقوق و تکالیف می‌شود.^۴ در خصوص شرط وجود تابعیت لازم به ذکر است که طبق رویه قضایی بین‌المللی رابطه تابعیت باید از آغاز یعنی از

۱. نک: قاری سید فاطمی، سید محمد، حقوق بشر در جهان معاصر، دفتر دوم: جستارهای تحلیلی از حق‌ها و آزادی‌ها، تهران: موسسه مطالعات پژوهش‌های حقوقی شهردانش، ۱۳۹۰، چاپ دوم، ص ۲۴۳.

۲. مستقیمی، بهرام، پیشین، ص ۶۳۰.

۳. فیوضی، رضا، پیشین، ص ۲۸۷.

۴. مکرمی، محمد علی، حقوق بین‌الملل خصوصی، تهران: دانشکده علوم قضایی، ۱۳۸۶، ص ۵۸.

زمان ایجاد زیان و وقوع خسارت تا پایان امر یعنی صدور حکم وجود داشته باشد.^۱ یکی دیگر از شرایط حمایت دیپلماتیک دولت ایران این است که قربانیان فاجعه منا با کمک دولت ایران به مراجع قضایی دادگستری دولت میزبان (یعنی دولت عربستان) رجوع کنند و امکان تظلم خواهی آن‌ها فراهم شود و نتیجه‌ای حاصل نشود. این شرط تحت عنوان قاعده لزوم طی مراجع داخلی قابل بررسی است. اگر امکان جبران خسارت از طریق پرداخت غرامت، عذرخواهی رسمی و اظهار تأسف فراهم شود و اگر خسارات به طور کامل جبران شود به موجب مقررات حقوق بین‌الملل در باب مسئولیت امکان طرح دعوی دولت ایران از طرف قربانیان در مرجع قضایی بین‌المللی وجود ندارد.

طی مراجع داخلی، قاعده کلی بین‌المللی و پیش شرط رجوع به مرجع بین‌المللی است.^۲ زمانی که شخصی مدعی نقض حق می‌شود به این معنی است که تمام مراجع داخلی قابل دسترس را به منظور جبران خسارت طی کرده است. در این راستا لازم است مراجع داخلی از ویژگی قابل دسترس بودن برخوردار باشند. در مورد احراز چنین شرطی بار اثبات وجود امکان جبران داخلی کافی و قابل دسترس به عهده دولت ذی‌ربط است. دولت خواننده همزمان باید اثبات کند که جبران‌های موجود مؤثرند مگر در مواردی که تردید جدی وجود داشته باشد. در این مورد طی کلیه مراجع اعم از قضایی و اداری صالح داخلی لازم است. در تمام موارد این شرط تا زمانی قوت دارد که مراجع ذی‌ربط کافی و مؤثر باشند. از جمله استثنائات این شرط در جایی نمود پیدا می‌کند که مرجع مؤثر و کافی داخلی وجود نداشته باشد.^۳ البته صاحب‌نظران

۴۰۱. قاسمی شوب، احمد علی، پیشین، ص ۱۶۴

۲. قاری سید فاطمی، سید محمد، "دادگاه جدید اروپایی حقوق بشر"، مجله حقوقی، سال ۱۳۷۹، شماره ۲۵، ص ۱۳۸

3. Loucaides, Loukis G, "Is the European Court of Human Rights Still a Principled Court of Human Rights After the Demopoulos Case?", Leiden Journal of International Law, Vol.24, No.2, June 2011, pp.437-8 and Reid Karen, A Practitioners, Guide to The European Convention on Human

موارد دیگری را نیز به عنوان استثنای قاعده طی مراجع داخلی مورد بحث قرار داده‌اند با این توضیح که حقوق بشر تجلی بارز کرامت انسانی می‌باشد و تکلیف دولت‌ها به تضمین رعایت آن‌ها ناشی از شناخت همین کرامتی است که قبلاً منشور ملل متحد و اعلامیه جهانی حقوق بشر بر آن تأکید نموده‌اند.^۱ با توجه به همین رویکرد عده‌ای رعایت شرط طی مراجع داخلی را در خصوص نقض تعهدات حقوق بشری لازم نمی‌دانند.^۲ در این راستا کمیسیون حقوق بین‌الملل رعایت شرط طی مراجع داخلی را در موارد نقض تعهدات به نتیجه لازم ندانسته است. تعهد به نتیجه، دولت را متعهد به تحقق نتیجه می‌داند. در تقسیم‌بندی حقوق بشر به حقوق مدنی و سیاسی و حقوق اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی آمده است که حقوق مدنی و سیاسی مستلزم تعهد به نتیجه دولت و حقوق اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی مستلزم تعهد به وسیله دولت است.^۳ در موضوع مورد بحث تعهد دولت عربستان در رعایت امنیت جانی و امنیت قضایی از نوع حقوق عمومی و جزء دسته‌بندی حقوق مدنی و سیاسی قرار می‌گیرد و بنابراین تعهد دولت میزبان نسبت به رعایت آن‌ها تعهد به نتیجه است و طبق نظر کمیسیون حقوق بین‌الملل لازم به طی مراجع داخلی در زمان نقض این دسته از حقوق نیست. دیوان بین‌المللی دادگستری نیز در قضیه بارسلونا تراکشن (Barcelona trakchen) اعلام نموده

Rights, 2nd Edition, Sweet and Maxwell, 2004.p.27. and see: Aquilina V. Malta, No.25642/94, 1999. Tsomtso and Others V. Greece, 15 November 1996. Case Nada V. Switzerland, No. Appl, 10593/08, ECHR. 2012 .para. 140-1.

1. Brown, Chris, "Universal Human Rights: a Critique" in: Dunne Tim and Wheeler Nicholas J, Human Rights in Global Politics, Cambridge University Press, 1999, pp.104 - 7. and Brownli Ian, Principles of Public International Law, Sixth Edition, Oxford University Press, 2003,pp.531-3.

۲. آماروسان خوزه، جیل، مسئولیت دولت‌ها در قبال نقض حقوق بشر، ترجمه ابراهیم بیگ زاده، تحقیقات حقوقی، بهار و تابستان ۱۳۷۹، شماره ۲۹ و ۳۰، ص ۲۷۳.
 ۳. قاری سید فاطمی، سید محمد، حقوق بشر در جهان معاصر، تهران، موسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش، ۱۳۸۸د فتر یکم، صص ۳-۴۲.

است که دولت فقط در چارچوب حقوق بین‌الملل خاص برای اقدام عملی علیه دولت ثالث صالح می‌باشد.^۱ در ارزیابی موضوع طی مراجع داخلی اوضاع و احوال شخصی خواهان و شرایط سیاسی و حقوقی دولت خوانده به منظور اثبات وجود جبران‌های مؤثر مورد توجه قرار می‌گیرد.^۲ البته شرط دیگری نیز در حمایت دیپلماتیک دولت متبوع لازم است که آن پاک‌دستی قربانی است؛ به این معنا که زیان دیده خود در ایجاد ضرر از طریق نقض قواعد و مقررات داخلی دولت میزبان نقش نداشته باشد.^۳ بعد از احراز شرایط و برای اقدام عملی حمایت دیپلماتیک لازم است مشخص شود که دولت ایران در کدام مرجع بین‌المللی و تحت چه شرایطی می‌تواند مسئولیت بین‌المللی دولت عربستان را به‌عنوان دولت میزبان مطرح نماید. این مسئله در قسمت بعد مورد توجه قرار گرفته است.

۲-۳- مرجع صالح بین‌المللی

با توجه به این‌که نظام بین‌المللی دربردارنده مراجع صالح قضایی برای رجوع افراد و تظلم‌خواهی قربانیان نیست، پس امکان مراجعه افراد و قربانیان فاجعه منا شخصا به یک مرجع قضایی بین‌المللی وجود ندارد. همان‌طور که بیان شد این امکان با شرایطی باید از طریق دولت ایران آن هم در قالب حمایت دیپلماتیک انجام پذیرد. زیرا در جامعه بین‌المللی فقط دولت‌ها می‌توانند به دیوان بین‌المللی دادگستری رجوع کنند و تقاضای حل ترافعات خود را داشته باشند. البته رجوع دولت‌ها به مراجع قضایی بین‌المللی مستلزم پذیرش صلاحیت مراجع قضایی بین‌المللی از سوی دولت‌ها است.

۱. آمپاروسان خوزه، جیل، پیشین، ص ۲۸۵

2. Reid, op.cit.pp. 28-9.

تجزیه و تحلیل دکتربین، عملکرد دولت‌ها و رویه قضایی بین‌المللی بیان‌گر این امر است که قاعده طی مراجع داخلی گاه به‌عنوان یک قاعده ماهوی و گاه به‌مثابه یک قاعده شکلی مورد توجه قرار گرفته است. برای مطالعه بیشتر رک: آمپاروسان خوزه جیل، پیشین، صص ۲۲۳-۲۲۰

۳. ضیایی بیگدلی، محمدرضا، پیشین، ص ۴۹۲

صلاحیت دیوان بین‌المللی دادگستری می‌تواند ضمن یک معاهده برای حل اختلاف صالح شناخته شود یا بعد از طرح دعوا از سوی یکی از دولت‌ها، دولت دیگر صلاحیت دیوان را بپذیرد^۱. همان‌طور که بیان شد مسئولیت بین‌المللی دولت عربستان نیز در قالب دو شرط محرز می‌شود: یکی نقض تعهد؛ اعم از عرفی و معاهده‌ای توسط دولت عربستان نظیر نقض حقوق عمومی از جمله امنیت جانی و قضایی بیگانگان، دیگری انتساب تخلف به دولت عربستان؛ به این معنی که قصور و کوتاهی و عدم مدیریت از سوی مقامات رسمی صورت پذیرد. در احراز این دو شرط تردیدی نیست اما مسئله مهم، مسئله صلاحیت مرجع بین‌المللی است؛ با این توضیح که هیچ دولتی را نمی‌توان مجبور به پذیرش صلاحیت مراجع قضایی بین‌المللی کرد و دولت‌ها براساس رضایت و اراده خود اختلافات خود را به مراجع قضایی بین‌المللی ارجاع می‌دهند. ماده ۳۶ منشور ملل متحد مقرر می‌دارد دیوان بین‌المللی دادگستری نسبت به کلیه اموری که طرفین دعوی به آن رجوع می‌کنند؛ یا به موجب معاهده صلاحیت رسیدگی دارد. دولت‌های امضاکننده اساسنامه می‌توانند در هر موقع اعلام دارند که قضاوت اجباری دیوان بین‌المللی دادگستری را نسبت به تمام اختلافات که جنبه قضایی داشته در قبال هر دولت دیگری که این تعهد را پذیرفته قبول نمایند و دیوان بین‌المللی دادگستری نیز می‌تواند در مورد هر موضوع حقوق بین‌الملل، حقیقت‌هرامی که در صورت ثبوت، نقض یک تعهد بین‌المللی محسوب می‌گردد، رسیدگی نماید^۲. اما متأسفانه عدم پذیرش صلاحیت اجباری دیوان از سوی دولت عربستان مانعی برای رسیدگی دیوان بین‌المللی دادگستری تلقی می‌گردد.

سازمان همکاری اسلامی دومین سازمان بین‌الدول بعد از سازمان ملل

۱. ملکم‌شاه، روش‌های حل و فصل اختلافات بین‌المللی، ترجمه سیده لطیفه حسینی و نرگس

حسینی، تهران: انتشارات خرسندی، ۱۳۹۴، ص ۹۷

۲. همان، ص ۱۰۹

است که دارای عضویت ۵۷ کشور در بیش از چهار قاره می‌باشد. یکی از اهداف این سازمان هماهنگ کردن تلاش‌ها به منظور حفاظت از اماکن مقدس است، به منظور تحقق هدف مذکور امکان اقدام از طریق دبیر کل سازمان همکاری اسلامی در جهت تشکیل کمیته حقیقت‌یاب وجود دارد، البته این سازمان دارای دادگاه عدل اسلامی است که هنوز تشکیل نشده است؛ به این دلیل که تشکیل آن منوط به تصویب اساسنامه آن از سوی دو سوم دول اعضا است.^۱ با توجه به اینکه در خصوص رجوع به مراجع قضایی بین‌المللی با مشکل صلاحیت و عدم همکاری دولت عربستان برای پذیرش صلاحیت آن مراجع مواجه هستیم. بنابراین انتظار می‌رود که واکنش مناسبی از سوی سازمان جهانی یعنی سازمان ملل که عربستان نیز عضو آن سازمان است، در قبال فاجعه‌ای با چنین وسعت جهانی نشان داده شود. پیشنهاد دبیر کل سازمان

۱. سازمان همکاری‌های اسلامی در تاریخ ۱۹۷۲ تأسیس و معاهده آن در سال ۱۹۷۳ لازم‌الاجرا گردید. سازمان همکاری‌های اسلامی با تأکید بر ارزشهای ناب اسلامی بر ضرورت ارتقاء و تحکیم اتحاد و همبستگی دول عضو در تأمین منافع مشترک خود در عرصه بین‌المللی تأکید دارد (بند ۱ ماده ۱ منشور سازمان همکاری‌های اسلامی)، همچنین وفاداری خود را بر اصول منشور ملل متحد و حقوق بین‌الملل اعلام داشته است (بند ۱ ماده ۲). تلاش برای احیای نقش پیشروی اسلام در جهان در جهت تضمین توسعه پایدار، پیشرفت و سعادت مردم دول عضو یکی دیگر از اهداف سازمان مذکور است (بند ۲ ماده ۱)؛ این سازمان بر احترام به حاکمیت ملی، استقلال و تمامیت ارضی تمام دول عضو تأکید کرده است (بند ۴ ماده ۱) و بر صلح و امنیت بین‌المللی و تشویق روابط دوستانه و حسن همجواری، احترام و همکاری متقابل تصریح دارد (بند ۶ ماده ۲). همچنین ارتقاء حقوق بشر و آزادی‌های اساسی، به زمامداری، حاکمیت قانون، دموکراسی در دول عضو بر طبق قانون اساسی و نظام‌های حقوقی خود از اهداف دیگر این سازمان است (بند ۷ ماده ۱). ارتقاء همکاری میان دول عضو به منظور حصول توسعه اقتصادی در جهت بیکارچی مؤثر در اقتصاد جهانی بر طبق اصول همکاری و برابری مورد توجه این کنفرانس قرار گرفته است (بند ۹ ماده ۱). نهایتاً مقررات منشور سازمان مذکور شامل تعهداتی در خصوص حل مسالمت‌آمیز اختلافات در معنی ماده ۵۲ منشور ملل متحد است (بند ۳ و ۵ ماده ۲) سازمان همکاری‌های اسلامی همان سازمان کنفرانس اسلامی است که در اجلاس ترکمنستان در ۲۸ ژوئن ۲۰۱۱ تغییر نام داده است. سازمان مذکور نیز در قالب فصل هشتم منشور ملل متحد با سازمان ملل تماس نداشته است Abass, Ademola, Regional Organizations and the Development of Collective Security beyond Chapter VIII of the UN Charter, Hart Publishing, 2004, p706 and Charter of the Organization of Islamic Cooperation at: http://www.comcec.org/TR_YE/Yeni_Site_Dokumanlar/Basic_Documents/OIC_Charter.p

ملل و از همه مهم‌تر تصمیم شورای امنیت برای ایجاد کمیسیون حقیقت‌یاب با عضویت اعضای مستقل و بی‌طرف از کشورهای اسلامی و دیگر کشورها می‌تواند اقدام مناسبی برای روشن شدن واقعیت و تشخیص میزان قصور و کوتاهی دولت عربستان و در نتیجه مسئولیت بین‌المللی آن در ایجاد فاجعه مذکور باشد.

ایجاد دادگاه ویژه اعم از داوری یا دادگستری نیز از دیگر پیشنهادات موجود برای احراز مسئولیت دولت عربستان است که این امر نیز به همکاری دولت عربستان نیاز دارد.

نتیجه‌گیری

اگرچه مطابق قواعد حقوق بین‌الملل و اصل حاکمیت برابر دولت‌ها، هیچ دولتی ملزم به پذیرش خارجی در خاک خود نیست اما به محض اینکه بیگانه‌ای با طی شرایط قانونی در خاک دولتی پذیرفته شد باید از حداقل حقوق انسانی برخوردار باشد. حق امنیت جانی و حق ترافع قضایی از جمله حقوق عمومی به شمار می‌رود که به منظور احترام به شخصیت انسانی پیش‌بینی شده‌اند. دولت عربستان به‌عنوان دولت میزبان میلیون‌ها زائر قانونی این دسته از حقوق عمومی زائران را نقض کرده است؛ از این نظر که دولت عربستان باید قبل از فاجعه‌ی مناسبات لازم را برای حمایت و حفاظت از جان زائران اتخاذ می‌کرد و با توجه به اینکه سالانه تعداد زیادی مسلمان برای انجام فرایض واجب حج به عربستان عزیمت می‌کنند. این امر بیان‌گر آن است که دولت آل سعود باید امکانات و تمهیدات لازم را برای امنیت زائران فراهم کند و مخاطرات را پیش‌بینی و از وقوع آن‌ها پیشگیری کند و در صورت بروز حادثه، اقدام به کاهش خسارات کند. این درحالی است که در ما نحن فیه دولت عربستان ضمن قصور در انجام وظایف قانونی خود در قبال زائران امکان تظلم‌خواهی و دادخواهی را نیز برای قربانیان فاجعه‌ی ما فراهم ننمود.

اگرچه ضرورت پذیرش صلاحیت مراجع قضایی بین‌المللی از سوی دولت آل سعود مانع طرح دعوا در مراجع قضایی بین‌المللی نظیر دیوان بین‌المللی

دادگستری می‌شود اما با توجه به تحقق شرایط مسئولیت دولت عربستان از جمله نقض تعهدات اعم از عرفی یا معاهده‌ای به موجب ماده یک طرح مسئولیت پیش‌نویس دولت‌ها و انتساب تخلفات به ارکان عمومی آن دولت طبق ماده دو همان طرح؛ لازم است مکانیزیم قضایی مناسب برای دادخواهی قربانیان فاجعه منا تعبیه شود تا از آن طریق دولت‌های متبوع بتوانند در قالب حمایت دیپلماتیک اقدام نمایند و شایسته می‌بود ارکان سازمان ملل به‌عنوان سازمانی جهانی که تقریباً تمام دولت‌ها به عضویت آن درآمده‌اند اقدامی سریع و مقتضی اتخاذ نماید تا خلا وجود مرجع قضایی اجباری را از طریق ایجاد کمیسیون حقیقت‌یاب و الزام دولت آل‌سعود به پذیرش مسئولیت خود و جبران خسارات وارده پر کنند. البته امکان رجوع به محاکم داخلی دولت آل‌سعود و درخواست رسیدگی بی‌طرفانه و منصفانه از حقوق طبیعی است که دولت عربستان باید در قبال قربانیان فاجعه منا رعایت و تضمین کند.

فصل دوم

بررسی محتوایی حقوقی کمک به آسیب دیدگان با تأکید بر فاجعه منا

محمد صالح تسخیری^۱

چکیده

حمایت از آسیب‌دیدگان در حوادث طبیعی، سوانح و شرایط جنگی همواره یکی از دغدغه‌های صاحب‌نظران حقوقی را تشکیل می‌دهد. در عرصه حقوق بین‌الملل، حمایت از آسیب‌دیدگان به صورت امداد، کمک‌رسانی و نجات، بروز و ظهور یافته و در برخی اسناد و معاهدات بین‌المللی مورد توجه قرار گرفته است. نوشتار پیش‌رو به صورت مبسوط به «وظیفه امداد رسانی و نجات» در حقوق بین‌الملل می‌پردازد و نظرات حقوقی و اسناد بین‌المللی مرتبط با آن را بررسی می‌نماید. همچنین به صورت موردی به موضوع «وظیفه امداد و نجات» در فاجعه‌نا پرداخته می‌شود و در این رابطه، مبانی و منابع مسئولیت دولت عربستان سعودی در قبال زائران و حجاج در زمینه امداد رسانی، مورد پردازش و ارزیابی قرار می‌گیرد. در بررسی‌های حقوقی صورت پذیرفته در مقاله پیش‌رو، براساس حقوق بین‌الملل عرفی و «عهدنامه مودت منعقدہ بین دولتین ایران و حجاز و نجد و ملحقات»، دولت عربستان مکلف بوده است که امداد رسانی را فوراً و با تمام امکانات ممکن، ارائه نماید و یا اینکه در صورت وجود موانعی برای نیروهای داخلی این کشور همانند کمبود امکانات، اجازه ورود نیروهای درمانی و پزشکی سایر کشورهای دارای توان پزشکی را صادر کند. دولت سعودی برخلاف ضوابط یادشده نه‌تنها در امداد رسانی‌ها حسن نیت خود را به نمایش نگذاشت بلکه در راه امداد و نجات، موانعی را بوجود می‌آورد و در حقیقت تعهد حقوقی خود را در «امداد رسانی» و «نجات» آسیب‌دیدگان، نقض نمود.

مقدمه

یکی از کارکردهای اصلی حقوق، حمایت از اقصا آسیب‌پذیر و یا حمایت از افرادی است که در موقعیت ضعف و ناتوانی قرار گرفته‌اند. حمایت از آسیب‌دیدگان به‌عنوان افرادی که بر اثر جنگ، حوادث، سوانح طبیعی و غیرطبیعی، دچار ضررهای مادی، معنوی، جسمی و یا روحی شده‌اند نیز همواره یکی از دغدغه‌های صاحب‌نظران حقوقی را تشکیل داده است؛ از همین‌روست که در شعبه‌های مختلف علم حقوق، شاخه‌های حمایتی شکل گرفته‌اند و براساس آن، افراد گوناگون به دلایل متنوع مورد حمایت حقوقی قرار گرفته‌اند. بنابر ماهیت آسیب‌دیدگی و میزان آن، حقوق بین‌الملل نیز دارای قواعد و اصولی در حمایت از آسیب‌دیدگان می‌باشد. به سال ۱۳۹۴ خورشیدی و در زمان اجرای مناسک حج در منطقه منا، تعداد قابل توجهی از حجاج، دچار شرایطی شدند که می‌بایست در دو اقدام فوری و کوتاه‌مدت، عملیات امداد و نجات نسبت به آنان صورت می‌پذیرفت. سطح گسترده کمی و کیفی حادثه یادشده منجر به وقوع وضعیتی شد که از آن، با عنوان «فاجعهٔ منا» یاد می‌کنند. این نوشتار ضمن تبیین دیدگاه حقوق بین‌الملل در مورد وظیفه حقوقی دولت‌ها در «امدادرسانی و کمک به آسیب‌دیدگان»، این وظیفه را با تأکید بر فاجعهٔ منا مورد پردازش قرار می‌دهد و مسئولیت حقوقی دولت میزبان و سایر دولت‌ها را در کمک‌رسانی به آسیب‌دیدگان مورد ارزیابی قرار می‌دهد.

۱- آسیب دیدگان

در متون حقوقی بین‌المللی برای فرد آسیب‌دیده، معادل‌های مختلفی همچون Wounded، Injured، Damaged و حتی Victim استفاده می‌گردد و بنا به نیاز و محتوای هر سند، یکی از آن‌ها برگزیده می‌شود. آسیب‌دیدگان در حقوق بین‌الملل به دسته‌های زیر تقسیم می‌گردند:

۱-۱- آسیب‌دیدگان فردی و جمعی^۱

زمانی که اثر آسیب صرفاً یک نفر را متضرر نماید، این آسیب‌دیدگی، فردی شناخته می‌شود اما آن هنگام که جمع کثیری درگیر و متضرر از آسیب شوند آنان را آسیب‌دیدگان جمعی می‌نامند.^۲ در فاجعه منا از آن‌جا که جمعیت چند ده هزار نفره‌ای دچار مرگ و جرح شدند در نتیجه ایشان را در دسته آسیب‌دیدگان جمعی می‌گنجانند.

۱-۲- آسیب‌دیدگان مستقیم و غیرمستقیم^۳

عموماً در علم حقوق، فردی را که دچار آسیب‌دیدگی شده است را «آسیب‌دیده» معرفی می‌نمایند.^۴ در حالی که در اسناد بین‌المللی علاوه بر فردی که مستقیماً آسیب بر جسم او وارد شده، سایر افراد وابسته به او نیز آسیب‌دیده غیرمستقیم ارزیابی می‌گردند. گزارش‌گر ویژه ملل متحد در کمیسیون سابق حقوق بشر در گزارش خود چنین بیان می‌دارد که «آسیب‌دیده کسی است که در نتیجه فعل یا ترک فعلی که نقض حقوق بشر یا حقوق بشردوستانه بین‌المللی به حساب می‌آید ضرر دیده باشد

1. Individual and Collective Victims

2. Huysse, Luc, 2003, "Victims" In "Reconciliation after Violent Conflict, International Institute for Democracy and Electoral Assistance, p 54.

3. Direct and Indirect Victims

۴. به عنوان مثال ماده ۱۰ قانون آیین دادرسی کیفری (مصوب ۱۳۹۴/۱۲/۴) بیان می‌دارد: «بزه‌دیده شخصی است که از وقوع جرم متحمل ضرر و زیان می‌گردد و چنانچه تعقیب مرتکب را درخواست کند، شاکی و هرگاه جبران ضرر و زیان وارده را مطالبه کند، مدعی خصوصی نامیده می‌شود.»

به‌گونه‌ای که به‌صورت شخصی یا جمعی از آسیب‌های جسمی، ذهنی، عاطفی، اقتصادی و یا اختلال در حقوق بنیادین قانونی خود، رنج ببیند. یک آسیب‌دیده می‌تواند وابسته به خانواده شخص آسیب‌دیده مستقیم و اصلی باشد که در کمک به او یا در ممانعت از وقوع حادثه‌ای که منجر به ضرر جسمی، ذهنی و اقتصادی شده، نقش آفرینی کرده است.^۱ براساس آن‌چه در متن شریف بسیونی، گزارش‌گر ویژه ملل متحد آمده است در فاجعهٔ منا، نه تنها قربانیان فاجعه بلکه خانواده‌های ایشان نیز آسیب‌دیده به حساب می‌آیند. همچنین افرادی که به‌عنوان شاهد، زوایای مختلف این واقعه را به چشم خود دیده‌اند و یا در کمک‌رسانی به زائران مجروح نیز نقش ایفا می‌نمودند به‌گونه‌ای در چارچوب این تعریف قرار می‌گیرند. در هر حال در فاجعهٔ منا هر دو دسته آسیب‌دیدگان مستقیم و غیرمستقیم قابل ردیابی می‌باشند و به هر دو از زاویه دید حقوق بین‌الملل توجه شده است.

۲- امداد رسانی در حقوق بین‌الملل

امداد رسانی و کمک کردن به افراد در فجایع و سوانح در متون حقوقی بین‌المللی با واژگانی همچون Relief، Assistance و Helping بیان می‌شود. هنگامی که سخن از امداد رسانی در حقوق بین‌الملل می‌شود عمدتاً دو وضعیت مدّ نظر قرار می‌گیرد: جنگ و بلایای طبیعی؛^۲ این درحالیست که در فاجعهٔ منا، وضعیت سومی شکل گرفته که این وضعیت نیازمند بررسی است.

1. Bassiouni, Mahmoud Cherif, 2000, "The Right To Restitution, Compensation And Rehabilitation For Victims Of Gross Violations Of Human Rights And Fundamental Freedoms", Economic And Social Council- Commission On Human Rights, E/Cn.4/2000/62 18 January 2000, para.8.

2. Heintze, Hans-Joachim and Zwitter, Andrej, 2011, International Law and Humanitarian Assistance: A Crosscut Through Legal Issues Pertaining to Humanitarianism, Springer Science & Business Media, pp. 7-8.

از آن جا که نظام حقوقی بین‌المللی پیرامون کمک به آسیب‌دیدگان در دو وضعیت اصلی یادشده صورت یافته و این نظام به حوادثی همانند فاجعه منا نیز قابل تسری است در نتیجه در این جا به اختصار این وضعیت‌ها، مورد بررسی و مذاقه قرار می‌گیرند:

۱-۲- جنگ و منازعات مسلحانه

آغاز مباحث مرتبط با تعهد به امدادرسانی با مسأله حقوق در جنگ، مقارن است. اصل اولی در حقوق جنگ، حمایت از مجروحان و بیماران می‌باشد، با این بیان که حقوق بین‌الملل، طرف‌های درگیر در جنگ را ملزم به کمک و حمایت کردن آسیب‌دیدگان می‌نماید و این کمک باید بدون توجه به تعلق‌های قومی، مذهبی، زبانی و ... صورت پذیرد.^۱ موضوع امدادرسانی در جنگ از منظر حقوق بین‌الملل، در کنوانسیون‌های ۱۹۴۹ ژنو به‌ویژه کنوانسیون چهارم و پروتکل اول آن، مورد توجه قرار گرفته است. به دلیل سوابق امدادرسانی نیروهای کمیته بین‌المللی صلیب سرخ، این سازمان نه‌تنها در تدوین قواعد بین‌المللی در این حوزه پیشگام بوده بلکه توجه دولت‌ها را به این مسأله نیز جلب نموده است. در نظر صاحب‌نظران حقوقی، حق حیات از بنیادی‌ترین حقوق انسانی است در نتیجه تلاش برای حفظ آن به هر وسیله ممکن باید در صدر توجهات قرار گیرد؛ از همین‌روست که در جنگ و شرایط بحرانی نیز همگان مکلفند با امدادرسانی پزشکی به‌موقع از این حق بنیادین، حراست نمایند و نقض این تعهد، مستوجب عقوبت کیفری فردی می‌گردد.^۲ هرچند براساس نصوص معاهده ژنو که برای زمان جنگ،

۱. هنکرتز، ژان ماری و دیگران، حقوق بین‌المللی بشردوستانه عرفی، مجد، ۱۳۹۱، ج ۱، ص ۵۷۶.
 2. Human Rights Council, 2010, Report of the international fact-finding mission to investigate violations of international law, including international humanitarian and human rights law, resulting from the Israeli attacks on the flotilla of ships carrying humanitarian assistance (27 September 2010), 17

مفادی را مقرر نموده است اما حقوق دانان با تأکید بر روح اسناد یادشده و با توجه به هدف اصلی این اسناد در تأمین «نیازهای بشردوستانه»، قواعد یادشده را به سایر شرایطی که در آن، جمعیت‌های انسانی قابل توجهی دچار آسیب‌دیدگی شده‌اند قابل تسری می‌دانند.^۱

۲-۲- بلایای طبیعی یا شرایط اضطراری

در تعریف فاجعه یا بلایای طبیعی، اسناد مختلف، رویکردهای متفاوت و در نتیجه تعاریف متفاوتی را ارائه نموده‌اند. یکی از بهترین و مرتبط‌ترین تعاریف ارائه شده در این زمینه را «سازمان بین‌المللی دفاع مدنی»^۲ بیان نموده است. براساس تعریف این سازمان، «فاجعه یا بلیه، یک وضعیت استثنایی است که حیات، اموال و محیط زیست را در معرض خطر قرار می‌دهد».^۳ «موافقت‌نامه آسه‌آن (ASEAN)»^۴ در زمینه مدیریت بحران و پاسخ اضطراری» نیز بیان می‌دارد: «فاجعه، یک اختلال جدی در عملکرد جامعه یا اجتماع است که منجر به ضرر جدی انسانی، مادی، اقتصادی و زیست محیطی می‌شود».^۵

برخلاف وضعیت جنگ و منازعات که ناشی از اراده و عمد رهبران جنگی می‌باشد، در حالت بلایای طبیعی و شرایط اضطراری، عمد و قصد انسانی نقش ایفا نمی‌کند. به عبارت دیگر شرایط به وجود آمده در این وضعیت، ناشی از خواست و اراده بشر و مسئولان جامعه نیست. بلایایی همانند سیل و زلزله،

and 52

1. Mackintosh, Kate, 2000, the Principles of Humanitarian Action in International Humanitarian, Overseas Development Institute, pp 5-7.

2. International Civil Defense Organization's Framework Convention on Civil Defense Assistance.

3. Framework Convention on Civil Defense Assistance, 2000, art 1.

4. The ASEAN Agreement on Disaster Management and Emergency Response.

5. International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies, 2007, Law and legal issues in international disaster response: a desk study, Geneva, p 22.

ریزش معدن، شیوع بیماری، قحطی و خشک‌سالی در صورتی که از نظر سطح تخریب و میزان آسیب‌دیدگان، وسیع شناخته شوند در چارچوب بحث پیش‌رو می‌گنجد. در این وضعیت براساس حقوق بین‌الملل، دولت آسیب‌دیده می‌تواند با مطالبه کمک از سایر دولت‌ها و افراد، از کمک‌های ایشان بهره‌مند شود. در امدادسانی تفاوتی میان وضعیت جنگی با وضعیت ناشی از بلایای طبیعی نیست و در هر دو، این دولت آسیب‌دیده است که باید اجازه نیروهای امدادسان را صادر نماید؛ در غیراین صورت به دلیل احترام به حاکمیت او، اصولاً حقوق بین‌الملل، اجازه ورود بدون اذن دولت را قبول نمی‌کند.^۱ با این وجود، گرایش‌های جدیدی در حقوق بین‌الملل در حال شکل‌گیری است که با فاصله از نظریه سنتی حاکمیت کشور بر این اعتقاد اصرار می‌ورزد که در شرایط بحرانی حتی اگر دولت آسیب‌دیده اجازه ورود ندهد با وجود امکانات و شرایط لازم برای امدادسانی می‌توان به چارچوب سرزمینی آن دولت صرفاً برای ارسال کمک و امداد آسیب‌دیدگان ورود نمود.^۲

۳-۲- فاجعه انسان‌ساخت^۳

فاجعه انسان‌ساخت یا همان حوادث عمدی از این جهت که در آن از تسلیحات نظامی و مبارزه مسلحانه خبری نیست از جنگ متمایز می‌شوند و از آن جهت که نتیجه خواست و اراده بشر، عمد یا بی‌مبالاتی نزدیک به عمد می‌باشد، با وضعیت ناشی از بلایای طبیعی متفاوتند. به عبارت دیگر این وضعیت، یک حالت جدیدی است که می‌توان از منظر ریشه‌شناسی؛ آن را دسته سوم نیازمند امدادسانی دانست که ذیل حقوق بین‌الملل بررسی خواهد شد. فاجعه‌ منا در این دسته نوظهور قرار می‌گیرد زیرا ظواهر دال بر این

1. Barber, Rebecca, 2009, "Facilitating Humanitarian Assistance In International Humanitarian And Human Rights Law", International Review Of The Red Cross, Volume 91 Number 874, June 2009, p 372.

۲. ۳۸۷-۳۸۶ Ibid, pp.

3. Man-Made Disaster.

است که در آن، از تسلیحات نظامی برای قتل افراد استفاده نشده است اما در مقابل نیز، عدم همیاری نیروهای نظامی در رفع شرایط و عدم امدادرسانی قابل قبول در چارچوب امکانات موجود، این فرض را تقویت می‌کند که شرایط به وجود آمده کاملاً ناخواسته و یا غیرقابل حل نبوده است.

با توجه به ماهیت نزدیک به هم آسیب‌دیدگان در سه وضعیت فوق، هر سه وضعیت یادشده از نظام حقوقی تقریباً واحد امدادرسانی ذیل حقوق بین‌الملل، بهره می‌برند.^۱ در نتیجه با تبیین نظام حقوق بین‌الملل در زمینه امدادرسانی، وضعیت حقوقی (حقوق و تکالیف) برای هر سه حالت یادشده، مشخص می‌گردد.

۳- مخاطبان تعهد ناشی از امدادرسانی

در مورد امدادرسانی به موجب حقوق بین‌الملل، شبکه‌ای از موضوعات تشکیل می‌شود و حوزه‌های مختلفی همانند حقوق بشر، حقوق حاکم بر عبور مرزها، حقوق گمرکی و... در خود درگیر می‌سازد. این نظام حقوقی، همان طور که برای آسیب‌دیدگان، حقوقی را تعریف می‌نماید برای مسئولان و مخاطبان خود نیز تکالیفی را مقرر می‌دارد. در این جا به این موضوع پرداخته می‌شود که تکالیف ناشی از حقوق بین‌الملل در زمینه امدادرسانی بر چه اشخاصی الزام می‌شود و کدام بازیگران بین‌المللی را وادار به ایفای تعهد امدادرسانی می‌نماید. در این رابطه باید به سه گروه زیر اشاره نمود.

۳-۱- دولت میزبان

دولت میزبان به دولتی اطلاق می‌شود که آسیب‌دیدگان در سرزمین او، دچار آسیب‌دیدگی می‌شوند و در حال حاضر نیز در آن، به سر می‌برند. دسترسی به آسیب‌دیدگان تنها با اجازه او میسر می‌شود. طبق حقوق بین‌الملل، نخستین

1. Kent, George, 2014, Short Paper Rights and obligations in international humanitarian assistance, Emerald Journal, Vol. 23, No. 3, 2014, p 214.

و اصلی‌ترین موجودیتی که تعهد به امداد رسانی به آسیب‌دیدگان را برعهده دارد، دولت میزبان است. در اعلامیه «مجمع عمومی ملل متحد در زمینه همکاری‌های بشردوستانه و کمک‌های اضطراری»، آمده است: «هر کشور، مسئول نخست در مراقبت از قربانیان و آسیب‌دیدگان بلایای طبیعی و سایر شرایط اضطراری به وقوع پیوسته در سرزمین خود می‌باشد. در نتیجه این دولت دارای نقش اولیه در آغاز، سازمان‌دهی، همکاری و اجرای کمک‌های بشردوستانه داخل در سرزمین خود می‌باشد».^۱ این اعلامیه در بندهای دیگر به سایر تعهدات بین‌المللی برای امداد رسانی می‌پردازد و عبارت «کمک‌های بشردوستانه» در این بند، ناظر به امداد رسانی به آسیب‌دیدگان می‌باشد.

طبق مصوبه مجمع عمومی که بیان‌گر قاعده حقوق قراردادی و عرفی است،^۲ دولت میزبان، مسئول نخست و اصلی اجرای امداد رسانی به آسیب‌دیدگان شناخته می‌شود. براین اساس، در فاجعه منا، متعهد اصلی در امداد رسانی، دولت عربستان سعودی است و هرگونه تقصیر یا کوتاهی از دولت میزبان براساس حقوق بین‌الملل، غیرقابل پذیرش و مسئولیت‌زاست؛ با این بیان که این دولت میزبان است که از نخستین دقایق وقوع حادثه به آسیب‌دیدگان، دسترسی دارد و دسترسی سایرین نیز با وجود موانع ارسال نیروهای امداد رسان، منوط به اجازه این دولت است. در نتیجه حقوق بین‌الملل تعهد اصلی را بر دولت میزبان قرار می‌دهد.^۳

۲-۳- سایر دولت‌ها

براساس حقوق بین‌الملل، هرگاه دولت میزبان اجازه دهد یا از دولت دیگری درخواست نماید، سایر دولت‌ها می‌توانند نیروهای امداد رسان را به

1. General Assembly, 1991, A/Res/46/182, 19 December 1991, 78th Plenary Meeting, Strengthening of the Coordination of Humanitarian, para. 4.

2. Lieber Code, 24 April 1863, Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field, art.6

3. Ibid, para. 6.

مناطق نیازمند امداد ارسال نمایند. در ارسال نیروی امداد رسان میان کشور و سازمان‌های بین‌المللی تفاوتی وجود ندارد به غیر از آنکه شائبه جانب‌داری در مورد نیروهای متعلق به کشورها بیش از سازمان‌های غیردولتی است.

۳-۳- سازمان‌های بین‌المللی

منظور از سازمان‌های بین‌المللی، اعم است از میان‌دولتی یا غیردولتی؛ هرچند که سابقه امداد رسانی سازمان‌های غیردولتی به‌ویژه کمیته بین‌المللی صلیب سرخ، بیشتر از سازمان‌های میان‌دولتی است. مستند حضور سازمان‌های غیردولتی در اسناد و معاهدات را می‌توان در معاهدات ژنو ۱۹۴۹ و به‌ویژه پروتکل نخست آن دانست. ماده ۱۸ کنوانسیون اول از معاهدات ژنو^۱ چنین مقرر می‌دارد که «مقامات نظامی باید به افراد مقیم در محل و سایر انجمن‌های امداد رسان، حتی در سرزمین‌های اشغالی اجازه جمع‌آوری کمک برای افراد آسیب‌دیده و بیمار را بدون توجه به ملیت ایشان، صادر نمایند. علاوه بر ماده ۱۸ معاهده اول از معاهدات ژنو ۱۹۴۹، ماده ۱۰ و ۱۷ پروتکل نخست الحاقی به این معاهدات نیز دارای مفاد قابل توجهی است. در ماده ۱۷ این پروتکل^۲ آمده است افراد عادی و انجمن‌ها و موسسات امداد رسان همانند کمیته‌های ملی صلیب سرخ و هلال احمر باید اجازه یابند تا برای آسیب‌دیدگان، به جمع‌آوری کمک و مراقبت از ایشان، اقدام نمایند.

پس از بررسی اجمالی مخاطبان تعهدات ناشی از امداد رسانی، چنین استنباط می‌شود هر چند نقش سایر دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی در امداد رسانی‌های بین‌المللی، دارای اهمیت فراوانی است اما در حوادثی

1. Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field. Geneva, 12 August 1949.

2. Protocol Additional to the Geneva Conventions, of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977.

همانند فاجعه منا که دولت اجازه ورود به سایر نیروهای امداد رسان را صادر نمی‌کرد، نمی‌توان بر نقش آن‌ها تأکید کرد. علاوه بر این، فاجعه منا نیازمند اقدام فوری امداد رسانی بود در نتیجه توجه به نقش امداد رسانی سایر دولت‌ها و سازمان‌ها، اهمیت خاصی را به همراه ندارد زیرا که بُعد مسافت، عملاً امکان اقدام فوری متناسب با فاجعه را برای ایشان، مقدور نمی‌ساخت. با این وجود در خصوص کمک‌های مشاوره‌ای، استفاده از ظرفیت این سازمان‌ها بسیار حائز اهمیت است و آن‌ها دارای این «حق» هستند که در مسائل بشردوستانه و در سخت‌ترین حالات، حداقل مشاوره‌ها و نظرات خود را به دولت‌های درگیر شرایط نامساعد، منعکس نمایند.^۱

۴- نظام حقوق بین‌الملل در امداد رسانی

۴-۱- تعهد به امداد رسانی^۲

اولین و قدیمی‌ترین تعهدی که در نظام حقوق بین‌الملل در زمینه حمایت از آسیب‌دیدگان وجود دارد، وظیفه دولت‌ها و نهادهای بین‌المللی (دولتی و غیردولتی) به ارائه کمک می‌باشد.^۳ بند پنجم اعلامیه «مجمع عمومی ملل متحد در زمینه همکاری‌های بشردوستانه و کمک‌های اضطراری» در این زمینه بیان می‌دارد که «در شرایط اضطراری، کمک‌های بین‌المللی سایر دولت‌ها باید به سمت آسیب‌دیدگان، گسیل شود و این مسأله باید منطبق بر ضوابط حقوق بین‌الملل و قوانین ملی، صورت پذیرد. سازمان‌های غیردولتی

1. Heintze, Hans-Joachim and Zwitter, Andrej, 2011, International Law and Humanitarian Assistance: A Crosscut Through Legal Issues Pertaining to Humanitarianism, Springer Science & Business Media, p 17.

2. Obligation to Assistance.

3. Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field, 22 August 1864, art. 6; Customary IHL Rules, ICRC, no. 110.

بی‌طرف و صرفاً با انگیزه بشردوستانه هم باید اجازه امداد رسانی یابند»^۱. دولت میزبان نسبت به سایرین دارای دو تعهد مازاد است: پذیرش امداد رسانی بین‌المللی و تسهیل کمک‌رسانی آن‌ها. به عبارت دیگر در صورتی که دولت میزبان، از قدرت و امکانات لازم برای امداد رسانی برخوردار نباشد، حقوق بین‌الملل از این کشور درخواست می‌کند که نه تنها امکان حضور نیروهای امداد رسان بی‌طرف را صادر نماید بلکه در راستای تسهیل جریان، امداد رسانی گام بردارد. این‌که شرایط اضطراری پیش آمده به گونه‌ای دولت میزبان را سردرگم نماید که این دولت مستند به وضعیت بحرانی خود، جواز ورود نیروهای امداد رسان را ندهد در حقوق بین‌الملل، قابل دفاع می‌باشد؛ اما صاحب‌نظران حقوقی میان عدم رغبت یک دولت در اجازه دادن برای ورود سایرین و عدم وجود شرایط ورود (به دلیل وضعیت بحرانی) قائل به تفاوت شده‌اند.^۲ این منطق ناشی از برداشت‌های ارائه شده از سوی دیوان بین‌المللی دادگستری است که بر اساس آن، کمک‌های بشردوستانه حتی در وضعیت‌های بحرانی، تعطیل بردار نیست و یک دولت، به بهانه وجود وضعیت اضطراری نمی‌تواند به صورت دائمی از جریان فعالیت‌های بشردوستانه و اجرای حقوق بشردوستانه، ممانعت به عمل آورد.^۳

در نتیجه در صورت ناتوانی دولت در ارائه کمک و وجود درخواست دولت‌ها و نیروهای غیرمتخاصم امداد رسان، دولت میزبان باید ضمن پذیرش چارچوب‌مند این کمک‌ها، موانع امداد رسانی را بردارد. اعلامیه

1. General Assembly, 1991, A/Res/46/182, 19 December 1991, 78th Plenary Meeting, Strengthening of the Coordination of Humanitarian, para. 5

2. Barber, 2009, 394

3. International Court of Justice, 2004, Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory (9 July 2004), para 106.

یادشده در این زمینه می‌افزاید: «از کشورهایی که مردمان آن، نیازمند کمک بشردوستانه‌اند درخواست می‌شود که فعالیت سازمان‌های امدادرسان برای اجرای کمک‌های بشردوستانه را تسهیل بخشند، به‌ویژه در زمینه عرضه غذا، دارو، پناهگاه، مراقبت‌های بهداشتی برای قربانیان در شرایط اضطراری».^۱ شورای امنیت در قطع‌نامه‌های خود به‌ویژه در شرایط جنگی از کشورهای درگیر در جنگ، درخواست اجازه ورود نیروهای امدادرسان را می‌نماید و به ایشان، «تعهد به تسهیل»^۲ فعالیت این نیروها را یادآور می‌شود.^۳

در پایان باید متذکر شد که مراد از تعهد به امدادرسانی همان «تکلیف به امدادرسانی» است و براساس آن، یک دولت مکلف به امدادرسانی شناخته می‌شود. در مقابل برای آسیب‌دیدگان نیز «حق بر امدادگرفتن» به‌وجود می‌آید که براساس آن، افراد آسیب‌دیده، قدرت مطالبه درمان و بازخواست دولت را در صورت عدم امدادرسانی می‌یابند.^۴ براساس نظر صاحب‌نظران حقوقی، نیروهای پلیس داخلی، تعهد به امدادرسانی دارند و تقصیر ایشان در عمل به این مسأله، مسئولیت‌زا است.^۵ این مسئولیت در زمانی که سخن از توریسم و گردش‌گران خارجی به‌میان می‌آید به مراتب شدیدتر می‌شود.^۶ از آن‌جا که حجاج بیت‌الله الحرام به‌عنوان گردش‌گر مذهبی شناخته می‌شوند؛ در نتیجه با اتکا به تعهد دولت عربستان در حفظ امنیت ایشان و تصریح

1. General Assembly, 1991, A/Res/46/182, 19 December 1991, 78th Plenary Meeting, Strengthening of the Coordination of Humanitarian, para.6

2. Obligation to facilitate.

3. Security Council, 30 August 1996, Resolution 1071 On Liberia, S/Res/1071, paras.8 and 10.

4. Kent, George, 2010, "Should Nations Force Aid on Others?", Emerald insight Journal, Volume XXXIV, Number 3, p 19.

5. Ibid, p 20.

6. World Tourism Organization, 2011, "Activities towards a legal instrument on tourist/consumer protection -General debate", CE/90/7, Madrid, May 2011, 3.

«عهدنامه مودت منعقدہ بین دولتین ایران و حجاز و نجد و ملحقات» به اینکه «حکومت اعلیٰ حضرت پادشاه حجاز و نجد و ملحقات آن متعهد می‌گردد که نسبت به حجاج ایرانی از هر حیث مثل سایر حاجی که به بیت‌الله الحرام می‌روند معامله و رفتار نموده و اجازه ندهند که نسبت به حجاج ایرانی در ادای مناسک حج و فرائض دینی آن‌ها هیچ‌گونه مشکلی ایجاد شود و نیز تعهد می‌نمایند که وسائل امنیت و آسایش و اطمینان آن‌ها را فراهم نمایند»، می‌توان قائل به نقض تعهد به امداد رسانی از جانب عربستان سعودی از حیث حقوق بین‌الملل عرفی و حقوق معاهداتی شد.

۲-۴- عدم تبعیض در امداد رسانی

بر اساس تجربیات متعدد، اندیشمندان حقوق بین‌الملل به این نتیجه رسیده‌اند که سازمان‌های بین‌المللی و دولت‌ها در امداد رسانی به آسیب‌دیدگان، گاهی جانب‌دارانه عمل می‌کنند و بر اساس مسائلی همچون قومیت‌گرایی، مقابله با عقاید دینی و گروه‌های اقلیتی، امداد رسانی را تبعیض‌آمیز اعمال می‌نمایند. بر اساس حقوق بین‌الملل عرفی، مجروحان و بیماران باید «به بهترین نحو و در کوتاه‌ترین زمان ممکن از کمک‌های پزشکی مناسب با وضعیت‌شان بهره‌مند شوند و هرگونه تبعیض به غیر از ملاحظات درمانی، به هر بهانه‌ای که باشد ممنوع است».^۱ این تعهد در فاجعه منا آشکارا نقض گردید و نه تنها تدابیر درمانی با فاصله‌ای طولانی از وقوع فاجعه صورت پذیرفت، بلکه رفتار تبعیض‌آمیز با اتباع ایرانی از اظهارات شاهدان قابل استنباط بود.^۲ این درحالی است که دولت‌ها بر اساس حقوق بین‌الملل عرفی متعهد به جلوگیری از رفتار بد نظامیان و اتباع خود نسبت به آسیب‌دیدگان

۱. هنکرتز، پیشین، صص ۴-۵۸۱.

2. Fars News Agency, Sep 29, 2015, (http://en.farsnews.com/newstext.aspx?nn=13940707_001697)

می‌باشند. ماده ۱۸ کنوانسیون اول از معاهدات ژنو^۱ چنین مقرر می‌دارد که «مقامات نظامی باید به افراد مقیم در محل و سایر انجمن‌های امداد رسان، حتی در سرزمین‌های اشغالی اجازه جمع‌آوری کمک برای افراد آسیب‌دیده و بیمار را بدون توجه به ملیت ایشان، صادر نمایند؛ افراد عادی نیز باید به افراد بیمار یا آسیب‌دیده احترام بگذارند». این مفهوم با دایره‌ای وسیع‌تر در پروتکل اول الحاقی به معاهدات ژنو تکرار شده است.

۳-۴- تعهد به نجات

تعهد به نجات یا تکلیف دولت‌ها به نجات آسیب‌دیدگان^۲، از جمله قواعد مهم حقوق بین‌الملل عرفی و قراردادی است که کمتر مورد توجه قرار گرفته است. هرچند مفاد این قاعده در مورد آسیب‌دیدگان در محیط آب (اقیانوس‌ها، دریاها و رودها) می‌باشد، اما با توجه به قواعد عام آن، می‌توان برخی قواعد آن را به شرایط مشابه تسری بخشید. تعهد به نجات آسیب‌دیدگان یک تعهد عرفی حقوق بین‌المللی است و تمامی دولت‌ها نیز از این مجرا، مکلف به رعایت آن هستند.^۳ کنوانسیون حقوق دریاها ۱۹۸۲ نیز به این قاعده توجه ویژه کرده است و در ماده ۹۸ بیان می‌دارد: «هر کشور از ناخدای کشتی حامل پرچم می‌تواند درخواست کند تا حدی که از او به‌طور متعارف انتظار می‌رود با تمام سرعت به نجات شخص در حال اضطرار که از نیاز او به کمک مطلع شده، بشتابد».^۴ در این ماده مبسوط، نه تنها کشورها مکلف به کمک برای نجات افراد آسیب‌دیده در حال اضطرار می‌باشند بلکه

1. Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field. Geneva, 12 August 1949.

2. Duty to Rescue.

3. Taumant, Jessica E, 2002, "Rescued At Sea, But Nowhere To Go: The Cloudy Legal Waters Of The Tampa Crisis", Pacific Rim Law & Policy Journal Association, Vol. 11, No 2, p 468.

۴. پورنوری، منصور و حبیبی، محمد، متن کنوانسیون حقوق بین‌الملل دریاها، تهران، مرکز ملی اقیانوس‌شناسی، ۱۳۸۶، ص ۸۸.

اهمیت مسأله تا بدان جاست که یک معاهده بین‌المللی، ناخدای کشتی را که یک شخص حقوق خصوصی است مخاطب خود قرار داده و به او تکلیف می‌کند که «تعهد به نجات» را به‌جا آورد.^۱

تعهد به نجات یکی از مصادیق عنوان عام «تعهد به امداد رسانی» است. براساس اسناد بین‌المللی مفاد این تعهد عبارت است از: اتخاذ هرگونه اقدام لازم برای نجات آسیب‌دیدگان، لزوم کمک‌رسانی تا جایی که برای کشتی و ساکنان آن، خطر بزرگتری حاصل نگردد،^۲ تعهد به رساندن آسیب‌دیدگان به جای امن و توجه به تمامی مستلزمات نجات آسیب‌دیدگان.^۳ تعهد یا تکلیف به نجات دادن، یک گام از تعهد به امداد رسانی جلوتر است زیرا در امداد رسانی، نتیجه شرط نشده است اما در نجات، هدف اصلی بر روی نجات یافتن آسیب‌دیدگان یا افراد گرفتار معرفی شده است.

۵- حقوق قابل اجرا

بیشتر مستندات حقوقی و تکلیف به امداد رسانی به آسیب‌دیدگان، مستند به حقوق بین‌الملل عرفی و معاهدات چهارگانه ژنو می‌باشد که در طول متن و بنابر نیاز، به آن‌ها اشاره گردید. علاوه بر آن‌ها برخی اسناد منطقه‌ای نیز در زمینه تعهد به امداد و نجات وجود دارند^۴ که هیچ‌کدام از آن‌ها در

1. Taumant, Jessica E, 2002, "Rescued At Sea, But Nowhere To Go: The Cloudy Legal Waters Of The Tampa Crisis", Pacific Rim Law & Policy Journal Association, Vol. 11, No 2, p 473.

2. Parent, Jason, 2010, "No Duty to Save Lives, No Reward for Rescue: Is that Truly the Current State of International Salvage Law", Annual Survey of International & Comparative Law, Volume 12, Issue 1, p 93.

3. O'Brien, Killian S., 2011, Refugees On The High Seas: International Refugee Law Solutions To A Law Of The Sea Problem, Goettingen Journal Of International Law 3 (2011) 2, 721-5

4. International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies, 2007, Law and legal issues in international disaster response: a desk study, Geneva, pp. 62-67.

پرونده فاجعه‌ منا بر روابط ایران و عربستان، حکومت نمی‌کند.^۱ در نتیجه برای استناد به حق بر امداد و نجات می‌توان به حقوق بین‌المللی عرفی، معاهدات چهارگانه ژنو و معاهده مودت ایران و عربستان استناد نمود. ماده سوم از «عهدنامه مودت منعقدہ بین دولتین ایران و حجاز و نجد و ملحقات ۱۳۰۸» بیان می‌دارد «حکومت اعلیٰ حضرت پادشاه حجاز و نجد و ملحقات آن متعهد می‌گردد که نسبت به حجاج ایرانی از هر حیث مثل سایر حاجی که به بیت‌الله‌الحرام می‌روند معامله و رفتار نموده و اجازه ندهند که نسبت به حجاج ایرانی در ادای مناسک حج و فرائض دینی آنها هیچ‌گونه مشکلی ایجاد شود و نیز تعهد می‌نمایند که وسائل امنیت و آسایش و اطمینان آن‌ها را فراهم نمایند».

---

1. See:

1. Inter-American Convention to Facilitate Disaster Assistance;
2. the Agreement Establishing the Caribbean Disaster Emergency Response Agency (CDERA);
3. the ASEAN Agreement on Disaster Management and Emergency Response;
4. Article 13(1)(e) of the African Union's Constitutive Act;
5. Article 13A Agreement Establishing the The Inter-Governmental Authority on Development (IGAD);
6. Chapter 14 of the Common Market for Eastern and Southern Africa's Treaty (COMESA);
7. NATO Cooperation for Disaster Assistance in Peacetime.

نتیجه‌گیری

فاجعه‌ی منا منجر به آسیب دیدگی جمعی، مستقیم و غیرمستقیم جمع کثیری از حجاج بیت‌الله الحرام گردید و در این زمینه دولت عربستان دارای مسئولیت بین‌المللی است. از منظر «حق بر امداد رسانی» و حتی «وظیفه به نجات»، دولت عربستان به عنوان دولت میزبان و محل وقوع، از دید حقوق بین‌الملل مکلف به امداد رسانی فوری و نجات آسیب دیدگان بوده است و به دلیل عدم قدرت در ایفای این تعهد برای کاهش سطح مرگ و میر آسیب دیدگان، اجازه امداد رسانی به ویژه از جانب کشورهای متضرر و متبوع قربانیان منا را می‌بایست صادر نماید. در حالی که این دولت به هیچ‌کس اجازه ورود برای تسریع به فرآیند درمان بازماندگان حج را صادر ننمود و خود نیز به عنوان میزبان، از عهده شایسته این مهم، بر نیامد. به نظر می‌رسد دولت عربستان سعودی تعهدات مندرج در نظام حقوق بین‌الملل برای «امداد رسانی» را نقض کرده است و این مسأله مستند به حقوق بین‌الملل عرفی، معاهدات ژنو ۱۹۴۹ و موافقت‌نامه فیما بین ایران و عربستان به تاریخ ۱۹ دی ۱۳۰۸ می‌باشد. تعهدات قراردادی و معاهداتی در زمینه امداد رسانی، هر چند در برخی اسناد معدود، مورد توجه قرار گرفته است اما هنوز به صورت قابل قبولی در معاهدات و اسناد الزام‌آور مورد توجه قرار نگرفته‌اند؛ از این رو دولت جمهوری اسلامی ایران، برای پیشگیری از تکرار این‌گونه فجایع باید ترتیبات حقوقی متعددی را مدنظر قرار دهد که یکی از آن‌ها، گنجاندن مقرراتی پیرامون «حق بر امداد و نجات» در معاهدات دوجانبه با عربستان و سایر کشورهای مشابه می‌باشد.

فصل سوم

بسترهای حمایتی از حجاج آسیب‌دیده در پرتو مسئولیت بین‌المللی دولت عربستان^۱

---

۱. مسعود راعی، دانشیار دانشکده حقوق، الهیات و معارف اسلامی واحد مستقل دانشگاه آزاد اسلامی نجف آباد، اصفهان

masoudraei@yahoo.com

نویسنده مسئول: مجید مسعودی؛ طلبه حوزه علمیه قم و استاد دانشگاه

majid_masuodi67@yahoo.com

چکیده

فاجعه‌ی منا و عمق آثار فردی و اجتماعی، داخلی و بین‌المللی آن فراتر از یک مسئله معمولی است و گذشت زمان هم نمی‌تواند آن را به فراموشی بسپارد. این فاجعه آن‌گاه عمیق‌تر خود را نشان می‌دهد که با دولتی باید طرف شد که علی‌رغم ادعاهای زیاد به ابتدایی‌ترین قواعد حقوقی اعتقادی ندارد. از جنگ در یمن و استفاده بی‌رویه از هواپیماهای نظامی گرفته تا نوع نگاه به سایر مسلمانان همگی حاکی از این مهم می‌باشد. این دولت حتی به آموزه‌های اسلامی در مورد تمامی مسلمانان نیز باور ندارد. با همه این اوصاف دلایل متعدد حقوقی و فقهی وجود دارد که اثبات‌گر مسئولیت دولت عربستان در این فاجعه می‌باشد. با اثبات مسئولیت بین‌المللی می‌توان با استفاده از راه‌کارهای حقوقی و سیاسی این دولت را وادار به پاسخ‌گویی کرد. یافته تحقیق با رویکرد به حقوق بین‌الملل نشان می‌دهد مسیر پیش‌رو هموار نیست ولی بن بست هم نمی‌باشد؛ ابزارها و راهکارهای مختلف سیاسی و حقوقی و البته در حد ضرورت و بدون ورود به شرایط جزئی در این نوشتار مورد توجه قرار گرفت.

کلید واژه: فاجعه‌ی منا، مسئولیت بین‌المللی، دولت عربستان، راه‌کارهای حمایتی، حجاج آسیب‌دیده.

مقدمه

فاجعه‌ی منا که در سال (۱۳۹۴) و در موسم و مناسک حج رخ داد قلب همه انسان‌های آزاده را به درد آورد. حجم عظیم افراد کشته‌شده (حدود هشت هزار نفر طبق آمار رسمی دولت عربستان) تشنگی حجاج گرفتار شده، عدم امکانات لازم برای رسیدگی به هنگام و به موقع به افراد آسیب‌دیده، تعلل و کوتاهی و سهل‌انگاری در برنامه‌ریزی و مدیریت فاجعه و شاید تعمد و قصد دولتی که خود را خادم‌الحرمین و خادم حج می‌داند، بیان‌گر عمق فاجعه‌ای است که ضیوف‌الرحمان در مراسم حج امسال در سرزمین امن و حرم مامن یافته‌الهی آن را تجربه کردند.

طبیعی می‌نماید که دولت عربستان به‌عنوان دولت میزبان حجاج و دولتی که متعهد به تأمین امنیت همه جانبه حجاج است، خود را در این باره مسئول بداند در عین حال این دولت در راستای فاجعه مذکور به مباحث و استدلال‌هایی متوسل شده است که بیان‌گر آن است که قصد آن یا عدم پذیرش مسئولیت و یا استناد به عوامل رافع مسئولیت است. بدین منظور این مقاله درصدد آن است که با تکیه بر مباحث حقوق بین‌المللی از طرفی و مد نظر قرار دادن آموزه‌های اسلامی حج به بیان راه‌کارهایی توجه کند که بتوان از طریق آن به حمایت حقوقی از حجاج پرداخت و دولت عربستان را وادار به پذیرش تعهدات خود در قبال حج‌گزاران کرد.

پیگیری این موضوع از دو جنبه داخلی حقوق ایران و بین‌المللی امکان‌پذیر است هر چند هر کدام از این طرق با مشکلات و موانعی نیز همراه است که برای برداشتن آن‌ها نیز باید تلاش کرد. در بعد داخلی سخن از تمهید مقدماتی است که حجاج بتوانند در دادگاه‌های عربستان به احقاق حق خویش بپردازند و از جهت بین‌المللی نیز سخن در انجام اقداماتی است که توسط دولت ایران باید در عرصه بین‌المللی انجام گیرد. از این رو و در راستای احقاق حق قربانیان فاجعه منا هم افراد صدمه‌دیده و هم بستگان آن‌ها و هم دولت جمهوری اسلامی ایران باید اقدامات لازم را صورت دهند که بدان پرداخته خواهد شد. در بعد بین‌المللی حج‌گزار فرد بیگانه محسوب می‌شود که می‌تواند تحت عنوان توریسم فرهنگی و مذهبی نیز تعریف شود. این افراد با اخذ ویزا به صورت قانونی وارد خاک کشور عربستان شده‌اند در صورتی که مورد اذیت، آزار و یا هر اقدام دیگر قرار گیرد به دلیل آن‌که وصف بیگانه را دارند می‌توان با استناد به اسنادی همچون منشور حقوق و تکالیف کشورها مصوب ۱۹۷۴، عهدنامه نیویورک عهدنامه‌های مودت میان کشورها و طرح مسئولیت بین‌المللی دولت‌های ناشی از رفتار خلاف (۲۰۰۱) به حمایت از آن‌ها پرداخت. بعد مهم‌تری که در این راستا مد نظر است، حمایت‌های حقوق بشری از حج‌گزاران است که می‌توان با استناد به اسناد حقوق بشری علیه دولت عربستان اقدام حقوقی و یا سیاسی کرد.

توجه به این نکته مهم است که کلیه راه‌کارهای حمایتی را می‌توان از دو منظر حقوقی و سیاسی مورد توجه قرار داد. منظر حقوقی ناظر به راه‌کارهایی است که با ارجاع پرونده به داوری و یا قضایی دنبال می‌شود و راه‌کار سیاسی

---

1. The Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts

استفاده از سایر طرق حل و فصل مسالمت‌آمیز اختلافات است.^۱ بالحاظ آنچه بیان شد می‌توان گفت رسیدگی به فاجعه‌ی منازسه بعد حقوق بشری؛ مسئولیت بین‌المللی و تعهدات دولت میزبان در هنگام صدور روایت قابل بررسی است. از جهت داخلی نیز استفاده از سیستم قضایی عربستان و طرح شکایت توسط اولیاء افراد قربانی و افراد صدمه‌دیده و همین‌طور تکیه بر قوانین داخلی کشور ایران مد نظر خواهد بود.

۱- حمایت از بیگانه و حقوق بین‌المللی

حجاج ایرانی و بلکه سایر حجاج از اتباع غیر عربستان به‌عنوان بیگانه شناخته می‌شوند. امروزه حمایت از بیگانه هم از قواعد عرفی و هم از معاهدات بین‌المللی بهره‌مند است. رویکرد فعلی حمایت از بیگانه بر مبنای حقوق بشری استوار است.^۲

گرچه در خصوص نوع و میزان حمایت حداقل چهار نظریه تاکنون مطرح شده است ولی سمت و سوی جامعه بین‌المللی؛ پذیرش نظریه‌ای است که حداکثر حمایت را مد نظر قرار می‌دهد.^۳ قدر مشترک همه نظریات حمایت، حفظ جان بیگانه و تعهد به حفظ اموال او به‌صورت مشروط است. در حقوق، صیانت از جان افراد مطلقاً از تعهدات دولت میزبان است؛ در صورتی که این دولت نمی‌تواند و یا نمی‌خواهد که جان افراد را حفظ کند می‌تواند ویزا صادر نکند و یا به افراد هشدار دهد که آن‌ها خود باید مراقب جان خویش باشند و یا با نگاه حقوق بشری باید از تمام کسانی که می‌توانند به او کمک کنند، درخواست کمک کند^۴ اسناد حقوقی متعددی نیز در این رابطه نیز شکل

۱. حقوق بین‌الملل عمومی، محمد رضا بیگدلی، تهران، انتشارات گنج دانش، ۱۳۷۹، ص ۳۰۵.
۲. در کتاب حج و حقوق بشر، قم، نشر مشعر، ۱۳۹۴ به قلم دکتر مسعود راعی این حقوق به تفصیل مورد بررسی قرار گرفته است در آنجا ثابت شده است که حجاج از حمایت‌های حقوق بشری چندی برخوردارند و دولت میزبان متعهد به رعایت آنهاست و تخلف نیز مسئولیت‌ساز است.

۳. حقوق بین‌الملل عمومی، محمد رضا بیگدلی، انتشارات چنگل، ۱۳۸۷، صفحه ۲۸۳.
۴. برای دیدن تفصیل مطلب رجوع شود به کتاب: مسئولیت بین‌المللی دولت درقبال رفتار افراد

گرفته‌اند. مهم‌ترین این اسناد ماده ۱۳ اعلامیه جهانی حقوق بشر، ماده ۱۲ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی و عهدنامه نیویورک در مورد حمایت از حقوق کلیه کارگران مهاجر و خانواده آنان مصوب ۱۹۹۰ می‌باشد.

بر این اساس دولت عربستان متعهد به وظایف خاصی در قبال جان افراد حج‌گزار است و تخلف از آن مسئولیت دولت را به دنبال دارد. علاوه بر تعهدات عام حقوقی به‌ویژه حقوق بشری، عربستان با تعهد خاصی در قبال حجاج ایرانی ناشی از معاهده مودت منعقد نیز برخوردار است. مطابق عهدنامه مودت ایران و عربستان (۱۳۰۸ ه. ش، ۱۳۴۸ ه. ق) که قبل از انقلاب نوشته شده و هنوز هم معتبر است این دولت بر اساس ماده سه متعهد شده است که در ادای مناسک حج و فرایض دینی ایرانیان هیچ مشکلی به‌وجود نیارد و نیز متعهد شده است که کلیه وسایل امنیت و آسایش حجاج ایرانی را فراهم آورد. در نتیجه دولت عربستان هم به دلیل معاهده‌ای اعم از معاهدات عام و هم معاهدات خاص و هم به دلیل غیرمعاهده‌ای و تکیه بر تعهدات حقوق بشری در راستای صیانت از جان حجاج مسئولیت دارد.^۱

۲- تعهدات حقوق بشری دولت عربستان

مطابق اسناد مختلف حقوق بشری دولت با نوعی تعهد عام در خصوص حمایت از افراد برخوردار است. این حمایت در مرحله اول ناظر به اتباع است و در مرحله دوم ناظر به غیر اتباع است. دکترین حمایت مسئولیت^۲ که به

و گروه‌های عادی به قلم دکتر مسعود راعی ۱۳۹۳ چاپ موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، صفحه ۲۷

۱. حسن وند، محسن، مسئولیت حمایت رویارویی حاکمیت دولت با حقوق بشر، انتشارات شرکت سهامی انتشار، تهران، ۱۳۹۳

2. Bellamy A.J., 2009, Responsibility to Protect: The Global Effort to End Mass Atrocities, Cambridge: Polity Press. Bellamy A.J., 2010, Global Politics and the Responsibility to Protect: From Words to Deeds, London: Routledge. Deng F., 1996, Sovereignty as Responsibility: Conflict Management in Africa, Washington DC, Brookings Institute. Oxford A.,

نظر برخی از حقوقدانان امروزه در حد یک هنجار بین‌المللی ظاهر شده است. نمونه‌ای از تعهد دولت‌ها به حفظ جان غیر اتباع است. دولت عربستان نیز از این قاعده مستثنی نمی‌باشد، این تعهد که جنبه سخت و نرم مقررات حقوقی بین‌المللی را نشان می‌دهد، دلالت دارد بر این حقیقت که دولت عربستان قبل از حادثه منا باید هشدارهای لازم را به حجاج بدهد چرا که هر ساله تعداد زیادی از افراد در این مکان حاضر می‌شوند پذیرش و اجازه ورود این افراد به منزله متعهد شدن در برابر آن‌ها می‌باشد و مهم‌تر از همه آن‌که اقدام جدیدی هم در منا شکل نگرفته بود که وضعیت خاصی همچون فاجعه مسجد الحرام و سقوط جرثقیل را به دنبال داشته باشد. بنابراین وظیفه پیش‌بینی و پیش‌گیری از وقوع حادثه یک تعهد اولیه برای دولت عربستان است. چنان‌چه وظیفه حمایت از افراد آسیب‌دیده بعد از حادثه و فاجعه خود را نشان می‌دهد و در نهایت مسئولیت تعقیب، محاکمه و مجازات عاملین بر عهده او می‌باشد. مطابق دکترین مسئولیت^۱ نوعی تعهد به حمایت به صورت عام برای هر دولتی در قبال افراد صدمه‌دیده شکل می‌گیرد. این تعهد از همه دولت‌ها می‌خواهد که به حمایت از فرد قربانی اقدام کنند، در نتیجه سخن در این خصوص بدان معنا است که دولت عربستان فارغ از هر نوع نگاه مذهبی که حتی اگر به عنوان یک دولت سکولار خود را معرفی کند بدان دلیل که این فاجعه در کشورش رخ داده مسئولیت اولیه برای حمایت را عهده‌دار است.

گزارش‌های متعددی حاکی از آن است که دولت عربستان و نیروهای عربستانی نه تنها اقدام مبتنی بر این راستا انجام نداده‌اند؛ بلکه به دلایل

2011, International Authority and the Responsibility to Protect, Cambridge: Cambridge University Press.

۱. شریفیان، جمشید، "بین‌المللی شدن حقوق بشر"، فصلنامه سیاست خارجی، سال پانزدهم، ش ۳، پاییز ۱۳۸۰. مهرپور، حسین، نظام بین‌المللی حقوق بشر، انتشارات اطلاعات، تهران، ۱۳۸۳.

متعددی اقداماتی ضد تعهدات مرتکب شده اند:

۱-۲- ایجاد انسداد در مسیر تردد

با توجه به حجم عظیم افراد و بدون آن که با توجه به تعداد جمعیت، مسیرهای جایگزین تعریف شود؛ خلاف اصل احتیاط در حقوق بین الملل است. هر اقدام که بتواند جان حجاج را تهدید کند نوعی رفتار خلاف احتیاط است و می تواند عواقب خطرناکی را به دنبال داشته باشد که کشته شدن نزدیک به هشت هزار از حجاج بیان گر این ادعا است. انجام رفتارهای خلاف نوعی عمل متخلفانه بین المللی است و دولت عربستان نمی تواند از این جهت خود را فارغ البال بداند.^۱

۲-۲- ممانعت از امداد و کمک نیروهای داوطلب

از اصول بدیهی انسانی و اولیه حقوق بشر است که در شرایط خاصی نیروهای داوطلب به حادثه دیدگان کمک کنند و کسی هم مزاحمت ایجاد نکند. شهود زیادی و گزارش های متعددی در این راستا وجود دارد که نیروهای عربستانی اجازه کمک کردن به این نیروها را نداده اند. برخی از گزارش ها حاکی از آن است؛ افرادی که در صحنه حاضر بودند تا ۲۴ ساعت هم بازداشت شدند و نیروهای سعودی برای آمبولانس ها مزاحمت درست کرده اند، گزارش های مربوط به این وضعیت فراتر از حد تصور است و حاکی از نوعی اذیت و آزار نسبت به حجاج صدمه دیده می باشد. این وضعیت مسئولیت دولت عربستان را مضاعف می کند چرا که از طرفی تعهدات خویش را در حمایت از حج گزار انجام نداده است و از طرف دیگر مانع حمایت دیگران از افراد صدمه دیده شده است.^۲

1. <http://www.asriran.com/fa/news/419211/>

<http://alef.ir/prtjhae8vqehxz.fsfu.html>

2. <http://www.yjc.ir/fa/news/5334513/>

۲-۳- تبعیض رفتاری و برخوردهای غیراخلاقی و غیراسلامی

نیروهای عربستانی

برخی از گزارش‌ها حاکی از آن است که نیروهای عربستانی بین‌اتباع ایرانی و غیرایرانی در هنگام امدادسانی تفاوت و بلکه تبعیض^۱ قائل می‌شدند و برخوردهای غیراخلاقی و غیرانسانی و غیراسلامی به نمایش گذاشته‌اند. فارغ از این گزارش‌ها با توجه به نوع اعتقادات مسئولین عربستانی که ریشه در باورهای غلط و انحرافی مکتب وهابیت^۲ دارد و با توجه به فتاوی‌ای صادر شده از سوی علمای وهابی در خصوص شیعیان انتظار چنین برخوردهایی دور از انتظار نبوده است، اما باید به این نکته توجه داشت که هیچ‌کدام از این انحرافات فکری رافع مسئولیت عربستان در فاجعه نمی‌باشد؛ چرا که تعهدات حقوق بشری در حقوق حفظ جان افراد و تضمین حیات آنان ارتباطی با مسلک و مرام خاص ندارد و مسلمانان همگی از حمایت‌های حداکثری شرع مقدس برخوردار هستند، هر چند برخی اسلام را در قبضه خویش درآورده باشند که چنین غضب کردنی خود نوعی رفتار متخلفانه است و به هیچ وجه نمی‌تواند رافع مسئولیت باشد.

۲-۴- عدم اعتقاد به کرامت انسانی

مسئله مهم‌تر آن که حاکمان و کارگزاران عربستانی به کرامت^۳ حجاج

۱. نکته دیگری که در قوانین بین‌المللی به آن اشاره شده، رعایت اصل عدم تبعیض و انصاف در توزیع مناسب و عادلانه امکانات و خدمات بهداشتی می‌باشد. اصل منع تبعیض، از اصول بنیادین در نظام بین‌المللی حقوق بشر است و همان گونه که در ماده ۲ میثاق هم اشاره شده است، دولت‌های عضو باید حقوق مندرج در میثاق را بدون تبعیض از هر حیث برای همه تضمین کنند. حتی برخی گروه‌ها از جمله زنان، کودکان، افراد سالخورده و معلولان باید مورد توجه خاص قرار گیرد.

<http://dari.irib.ir/%D8%AD%D8%A7%D8%AF%D8%AB%D9%87-%D8%AE%D9%88%D9%86-%D9%85%D9%86%D8%A7/item/107258>

۲. نمونه از این اعتقادات و فتاوی‌های انحرافی در کتاب حج و حقوق بشر مورد بررسی قرار گرفته است.
 ۳. برای توضیح بشر رجوع شود به مقاله: معنا و مبنای کرامت انسانی با نگاهی به کرامت سیاسی در آموزه‌های قرآنی مجله معرفت سیاسی شماره ۱۲ صفحه ۵ (۱۳۹۳) به قلم دکتر مسعود راعی.

اعتقاد ندارند. رفتارهای آزاردهنده، خشن، بی‌رحمانه و متکبرانه آن‌ها که از ابتدای ورود به خاک عربستان و هنگام ورود به فرودگاه آغاز می‌شود برای همه حجاج ایرانی ثابت شده است و این نگاه تا هنگام ترک عربستان ادامه دارد. بر این اساس هرگز این دولت نمی‌تواند به تعهدات خویش عمل کند^۱.

۳- ارتکاب شبه جرم

از جمله تکالیف عام، اعمال مراقبت منطقی در خصوص افرادی است که با اجازه وارد ملک یا سرزمین دیگری می‌شوند. تکلیف قانونی به اعمال، حدی از مراقبت منطقی در کلیه اوضاع و احوال است به نحوی که آن دسته از بازدیدکنندگان یا شرکت‌کنندگان در مراسم که مدعو یا ماذون است در هنگام بازدید با انجام مناسک یا عبور از آن به‌طور منطقی از امنیت برخوردار باشند^۲. این یک قاعده عرفی در حقوق بین‌الملل است که مورد پذیرش همگان است^۳ و حتی خداوند به شکل کامل آن را در حرم خویش به اجرا درآورده است. این تعریف بیان‌گر یک تعهد و تکلیف عام است چنان‌چه یک شرکت‌کننده در اثر ارتکاب تقصیر که متضمن یک خطر قابل پیش‌بینی باشد باعث ورود خسارت به دیگری شود باید جبران کنند. این قاعده در مورد مامورین و مسئولین برگزاری مراسم نیز صادق است اما این‌که آیا شرکت‌کننده مراقبت منطقی را معمول داشته است یا خیر؟ از حقایق قضیه و با در نظر گرفتن مسائلی همچون ماهیت خطر، هدف شرکت‌کنندگان در مراسم و علم طرفین نسبت به اوضاع و احوال لحاظ خواهد شد. به‌طور خاص مقرراتی در حضور کودکان، زنان، کهن سالان، اعلام هشدار و مسائل از این دست قابل طرح

۱. <http://hamshahronline.ir/details/305952> جهت کسب اطلاعات بیشتر به سایت مراجعه نمایید.

۲. سید مهدی موسوی - متون حقوق میزان - ۱۳۹۱ صفحه ۷۸۹

۳. شبه جرم از منظر حقوق کیفری ایران، سید سعید طالبیان، قابل دسترسی در:

http://www.qomprisons.ir/index.php?Module=SMMArticles&SMMOP=View&SMM_CMD=&PageId=27

است. اکنون و با لحاظ این قاعده عرفی و جهانی که مورد پذیرش همگان است می‌توان به مسئولیت دولت عربستان توجه کرد. افرادی که در مراسم حج شرکت می‌کنند با توجه به وضعیت سنی غالب آن‌ها، هوای گرم عربستان، حضور در بیابان عرفات و منا و عدم دسترسی به امکانات شهری همگی این امور می‌طلبد که هر تصمیمی که گرفته می‌شود کاملاً سنجیده و از قبل طراحی شده باشد و در ضمن به موقع نیز اطلاع‌رسانی شود و تنها در یک شرایط خیلی حاد و بحرانی آن تصمیم عوض شود که در این صورت نیز هشدارهای لازم داده شود. می‌توان ادعا کرد که دولت عربستان به ابتدایی‌ترین تعهدات حقوقی بین‌المللی معتقد نباشد. رفتار او در جاهای مختلف نشان می‌دهد که این دولت و اندیشه‌های سیاسی و حاکمیتی حاکم بر آن به دوران برده‌داری و یا حتی ماقبل از تاریخ مربوط باشد، با این وصف که از منابع زیاد ثروت و امکانات برخوردار شده‌اند و مثل آنان همان مثل معروفی است که می‌گوید از فرد کم عقل قدرت مند باید حذر کرد و این درحالی است که آنان خود را خادم‌الحرمین می‌دانند و مسلمانان چاره‌ای جز حضور در مناسک حج به‌عنوان انجام واجب الهی ندارد.

۴- راه‌کارهای حمایتی

اکنون که می‌توان ادعا کرد به دلایل مختلفی دولت عربستان دارای مسئولیت است و هیچ توجیه حقوقی و غیرحقوقی هم برای آن نمی‌توان بیان کرد؛ این سوال مطرح است که چگونه می‌توان به احقاق حق حجاج صدمه‌دیده پرداخت.

۴-۱- استناد به روش حقوق حمایت دیپلماتیک

با صدور روایت از طرف دولت عربستان مسئولیت این دولت آغاز می‌شود. اساس حمایت دیپلماتیک بر این سخن قرار دارد که چنانچه دولت عربستان

نخواهد یا نتواند به وظیفه خود در قبال حجاج عمل کند و خسارات وارده را جبران کند و همچنین از افراد صدمه دیده عذرخواهی کند، نوبت به حمایت دولت از اتباع خویش می‌رسد. این مهم در پرونده‌های چندی، مورد توجه دیوان بین‌المللی دادگستری (ICJ) قرار گرفته است. در سال ۲۰۰۱ و در پرونده برادران لگراندا^۱ که شکایت آلمان علیه آمریکا است این بحث مطرح شد که یک دولت نمی‌تواند به حقوق اتباع بیگانه صدمه بزند. نکته جالب آن که خواسته آلمان تعهد دولت آمریکا به عدم تکرار این نوع رفتارهای خلاف بود. در سال ۲۰۰۴ در پرونده آونا و دیگران نیز که اختلاف آمریکا و دولت مکزیک در خصوص دستگیری ۵۳ نفر از اتباع مکزیک توسط آمریکا از جمله مدلین بود نیز همین نگاه مورد تایید قرار گرفت.^۲

این راه علی‌رغم مشکلاتی که دارد قابل پیگیری است به‌ویژه آن‌که در طرح ۲۰۰۱ مسئولیت، کمیسیون حقوق بین‌الملل خود را از واژه خطر و خطا دور کرد تا بتواند راحت‌تر به مسئولیت دولت توجه کند و از طرف دیگر رضایت خواننده، خود مشکل دیگری است که آن نیز قابل پیگیری است؛ توضیح آن‌که برای اقامه دعوا در ICJ رضایت دولت عربستان شرط است و ممکن است این دولت رضایت ندهد. برای حل این مشکل می‌توان از طریق مذاکره و یا استناد به صلاحیت ضمنی پرونده را به جریان انداخت.

۲-۴- استناد به روش‌های سیاسی^۳

در این خصوص از طرق مختلف می‌توان مسئله منا را دنبال و پیگیری کرد تا دولت عربستان به تعهدات خویش عمل کند. ناگفته نماند که ضمانت اجرا

۱. دعوای آلمان علیه آمریکا در ۲ مارس ۱۹۹۹ در دیوان بین‌المللی دادگستری
 ۲. برای دیدن تفصیل مطلب رجوع شود به کتاب: مسئولیت بین‌المللی دولت در قبال رفتار افراد و گروه‌های عادی به قلم نویسنده ۱۳۹۳ چاپ موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)
 ۳. راه حل‌های سیاسی حل و فصل اختلافات بین‌المللی، مجله معرفت، شماره ۷۰، ارجینی، حسین، تاریخ انتشار: ۳۰/۲/۱۳۸۹ قابل دسترسی در سایت:

در حقوق بین‌الملل اعم از حقوقی و سیاسی است. استفاده از مذاکره، تشکیل هیئت حقیقت‌یاب، تعیین یک گزارش‌گر بی‌طرف و منصف، جمع‌آوری اظهارات شهود و ارجاع آن به شورای حقوق بشر و یا سازمان همکاری کشورهای اسلامی از اهم این روش‌ها محسوب می‌شود. یادآوری این نکته مهم است که با توجه به عضویت عربستان در شورای حقوق بشر و ریاست یکی از پنل‌های مهم این شورا فرصتی ایجاد می‌کند که دولت جمهوری اسلامی ایران به تنهایی و یا با همراهی دولت‌های دیگر به پیگیری این مسئله به طور جدی بپردازند.

استفاده از سازمان بین‌المجالس، جنبش عدم تعهد و گروه‌های حقوق بشری و نهادهای غیردولتی همچون دیده‌بان حقوق بشر، ابزار سیاسی دیگری برای این مهم فراهم می‌آورد.

دنبال کردن مسئله در سازمان‌های همکاری کشورهای اسلامی به‌طور عام و ایجاد بسترهای لازم برای راه‌اندازی دادگاه عدل اسلامی خود راه‌کار دیگری محسوب می‌شود.

یادآوری این نکته مفید است که حجم عظیم تلفات نیروی انسانی به‌گونه‌ای است که بتوان این فاجعه را حتی از کانال شورای امنیت هم دنبال کرد و توجه شورا را از طریق دبیر کل به این مسئله معطوف کرد. هم‌چنان‌که ابعاد فاجعه به‌گونه‌ای می‌باشد که با رویکرد حقوق بین‌المللی کیفری و در قالب جنایت علیه بشریت مسئله را دنبال کرد ولی از آن‌جا که هر دو دولت عضو این دادگاه نیستند این راه‌کار حقوق به جایی نمی‌رسد.

سهم روش‌های سیاسی در حل این مسئله با توجه به موارد مشابه و مسائل پیچیده بین‌المللی مهم است و دولت جمهوری اسلامی می‌تواند با اتخاذ یک دیپلماسی فعال و فراگیر و با بهره‌مندی از ظرفیت‌های خارج از کشور به بررسی مسئله بپردازد.

۵- بعد داخلی

از جهت داخلی نیز می‌توان به ماده ۸ قانون مجازات اسلامی مصوب ۹۲ اشاره کرد. مطابق این ماده هرگاه شخص غیرایرانی در خارج از ایران علیه شخصی ایرانی یا علیه کشور ایران مرتکب جرمی به جز جرایم مذکور در مواد قبل شود و در ایران پیدا شود و یا به ایران اعاده گردد طبق قوانین جزایی جمهوری اسلامی ایران به جرم، رسیدگی می‌شود. این ماده با دو شرط مورد توجه قانون‌گذار واقع شده است. در نتیجه هرگاه یکی از عاملین این جنایت به هر دلیلی و به هر صورت در ایران یافت شود و یا به ایران اعاده شود دولت ایران می‌تواند اقدام کند. این ماده با همه اشکالاتی که دارد اما خود یک راه حل محسوب می‌شود که برای عملی شدن آن دولت ایران می‌تواند با سایر دولت‌ها و حتی با اینترپل همکاری کند.

۶- بعد اسلامی

محصول آن‌چه در آموزه‌های دینی در مناسک حج آمده است، ایجاد فضای مناسب و امن برای حج‌گزار جهت انجام وظیفه دینی خود می‌باشد. خداوند این مهم را در قالب ادبیات مختلف بیان داشته است از نام‌گذاری مکه گرفته تا وضع احکام و تکالیف شرعی، همه این موارد بیان‌گر ابعاد مختلف حمایتی از حجاج می‌باشد. انتخاب واژه ام‌القری، بلد امن، حرم امن و امثال آن‌ها حاکی از عنایت ویژه خداوند به صیانت از حجاج می‌باشد. ممنوعیت جنگ و خون‌ریزی، مقابله با عوامل تهدیدزا، امر به تعاون و همکاری در کار خیر، ضرورت قیام حج‌گزار در راستای احقاق حق خویش و دیگران، برخوردار

۱. حج در اندیشه اسلامی، سید علی قاضی عسگر، انتشارات مشعر، ۱۳۸۷، ص ۴۳ و آرموده‌ها، معاونت امور روحانیون، نشر مشعر، بی‌تا.

شدن از حقوق مختلف همانند انجام مناسک، نقد و اعتراض، انجام عبادات و اعلام برائت؛ امنیت قضایی و سایر حقوق حمایتی، جایگاهی بی‌بدیل و موقعیت ممتاز ضیوف الرحمن را نشان می‌دهد^۱. این وضعیت ویژه مسئولیت دولت عربستان به‌عنوان یک دولت اسلامی و دولت میزبان را نشان می‌دهد. همین مقدار از بیان ویژگی‌های کافی است که دولت عربستان خود را برای پاسخ‌گویی در حقوق فاجعه‌نا آماده کنند.

علی‌رغم مطالب پیش‌گفته این دولت نوعی رفتار فرافکنانه را صورت داده است از جمله آن‌که حجاج را مسئول دانسته است و اعلام کرده خود حجاج در ایجاد این فاجعه مقصر بودند. مبانی فقهی این سخن همان قاعده اقدام است و روشن است که قاعده اقدام در جایی است که فرد با اراده و خواسته علیه خود اقدام کند در حالی که اگر شرایط جنبه بحرانی داشته باشد و علت ایجاد آن شرایط هم به مدیریت و سهل‌انگاری کارگزاران عربستان حج باشند اصولاً جایی برای استناد به این قاعده وجود ندارد.

---

۱. برای توضیح بیشتر رجوع شود به حج و حقوق بشر به قلم نویسنده.

نتیجه‌گیری

رویکرد بحث فعلی با نگاه به نظام حقوق بین‌الملل عمومی این نتیجه را به دست می‌دهد که دولت عربستان به دلایل متعددی مسئول این فاجعه است. مسئولیت این دولت به معنای جبران خسارت وارده است در نتیجه هدف اثبات رفتارهای مجرمانه این دولت در قبال حجاج آسیب‌دیده نمی‌باشد؛ چرا که اثبات این معنا خود نیاز به مباحث دیگری دارد که به دلیل عدم عضویت دولت ایران و عربستان در دیوان کیفری بین‌المللی قابل پیگیری و دنبال کردن نمی‌باشد. مسئولیت دولت عربستان هم از بعد میزبان بودن و هم از جهت این‌که ادعای خادم‌المحرمین و ضیوف‌الرحمن را دارند و هم از جهت آن‌که با دادن ویزا خود را مشمول قاعده اقدام کرده است، قابل بررسی می‌باشد. در عین حال و از بعد بین‌المللی نیز دلایل مختلفی برای پاسخ‌گویی و مسئول بودن این دولت وجود دارد که مهم‌ترین آن به موضوع اتباع بیگانه برمی‌گردد. حجاج غیر عربستانی مشمول این عنوان می‌باشند که باید از حمایت‌های لازم برخوردار باشند که در این بین حمایت از جان نیز به صورت مطلق است. با اثبات مسئولیت این دولت راه‌کارهای حقوق و سیاسی متعددی جهت وادار کردن عربستان به پذیرش مسئولیت خویش وجود دارد که تلاش شد در این مقاله در حد عناوین کلی و به صورت فهرست‌وار مورد توجه قرار گیرد چرا که هرکدام خود بحث مستقلی را می‌طلبد و هرکدام مباحث فنی خود را دارد. این سخن بدان معنا است که دنبال کردن هرکدام از این راه‌کارها

با مشکلاتی مواجه است که باید برای حل آن اقدام کرد و البته این وضعیت در بسیاری از اختلافات دیگر بین المللی نیز وجود دارد اما رویه بین المللی حاکی از آن است که می توان با بهره مندی از موقعیت ها و ظرفیت های موجود مسئله را پیگیری نمود.

فصل چهارم

تأملی بر سازو کارهای حقوقی حل و فصل مسالمت‌آمیز اختلاف ایران و عربستان در خصوص فاجعه‌ی منا بهرام حیدری^۱، سید محمد حسینی^۲

۱. دانشجوی دکتری حقوق بین‌الملل دانشگاه شهید بهشتی تهران، شماره تماس: ۰۹۱۲۶۳۶۹۹۳۴،
پست الکترونیک: bahramhdr@yahoo.com

۲. دانشجوی دکتری حقوق بین‌الملل دانشگاه شهید بهشتی تهران. شماره تماس: ۰۹۱۵۳۵۲۹۱۷۳،
پست الکترونیک: HOSSEINI.S.M@IRAN.IR

چکیده

حادثه منا و جان باختن هزاران نفر از حجاج بیت‌الله الحرام در مناسک حج و عدم پذیرفتن مسئولیت حقوقی این حادثه توسط عربستان و کوتاهی این کشور در همکاری با کشورهای متبوع این جان‌باختگان، باعث بروز اختلاف بین جمهوری اسلامی ایران و عربستان شد. در کنار شیوه‌های سیاسی حل و فصل اختلافات، شیوه‌های حقوقی حل و فصل مسالمت‌آمیز اختلافات نیز در این حادثه حائز اهمیت است. برای رسیدگی ماهوی به این اختلاف به شیوه حقوقی، بایستی ابتدا صلاحیت دیوان داورى یا قضایی مورد نظر را اثبات نمود. با بررسی اسناد بین‌المللی مرتبط بین ایران و عربستان، اثبات صلاحیت چنین محاکمی با موانع صلاحیتی مواجه می‌باشند که عمده این موانع به دلیل قائل شدن شرط بر معاهدات مربوطه یا عدم پذیرش صلاحیت این محاکم توسط عربستان می‌باشند. واژگان کلیدی: حل و فصل مسالمت‌آمیز اختلافات، شیوه‌های حقوقی، حادثه منا، محاکم بین‌المللی.

مقدمه

حج و زیارت بیت الله الحرام و انجام مناسک آن از شعائر اسلام بوده و یکی از فروع دین اسلام به شمار می‌آید. یکی از اعمال واجب حج، بیتوته در سرزمین منا است. «بنابراین واجب است حاجی در شب یازدهم و دوازدهم ذی‌الحجه در منا بیتوته نماید؛ یعنی در منا بماند. پس کسی که در روز عید [قربان] برای انجام طواف حج و طواف نساء و نماز آن‌ها و سعی میان صفا و مروه به مکه مکرمه برود، واجب است برای بیتوته به منا برگردد»^۱. سرزمین منا در پنج کیلومتری مکه مکرمه واقع است. در طی مراسم حج تمتع سال ۱۳۹۴ شمسی مصادف با ۲ مهر ۱۳۹۴ (برابر با ۲۴ سپتامبر ۲۰۱۵ میلادی و ۱۰ ذی‌الحجه ۱۴۳۶ هجری قمری) هم‌زمان با عید قربان در مراسم رمی جمرات در «خیابان ۲۰۴» نزدیک تقاطع آن با «خیابان ۲۲۳»، در منطقه منا، به دلیل ازدحام بیش از حد حجاج در این منطقه، حادثه‌ای دلخراش رخ داد که بر اثر آن چند هزار حاجی جان خود را از دست دادند. از تعداد کشته‌شدگان این حادثه متأسفانه آمار دقیقی وجود ندارد. اگرچه وزارت بهداشت کشور عربستان سه هفته بعد از این حادثه در گزارشی در تارنمای اینترنتی خود شمار کشته‌شدگان را ۷۴۷۷ اعلام نموده بود اما پس از ساعاتی این گزارش تکذیب شد.^۲ البته آمار غیررسمی کشته شده‌گان بین سه هزار نفر تا هشت هزار نفر

۱. جمعی از نویسندگان، دایره المعارف اسلامی اسلام‌پدیا، ذیل واژه حج، ۱۳۹۱، قابل دسترسی در: <http://islampedia.ir>

۲. برای مشاهده این گزارش، ر.ک:

متغییر بوده است. مطابق اطلاعیه سازمان حج و زیارت جمهوری اسلامی ایران، حدود ۴۶۴ نفر از این جان باختگان ایرانی بوده‌اند.^۱ حضرت آیت‌الله خامنه‌ای رهبر انقلاب اسلامی نیز با صدور پیامی در خصوص فاجعه منا، بیان داشتند که «دولت سعودی موظف است مسئولیت سنگین خود را در این حادثه‌ی تلخ پذیرفته و به لوازم آن به قاعده‌ی حق و انصاف عمل کند».^۲

دولت عربستان که متولی اصلی برگزاری مراسم حج می‌باشد، تا زمان نگارش این سطور، گزارش رسمی از چگونگی وقوع این حادثه منتشر ننموده و نه تنها مسئولیت این حادثه را بر عهده نگرفته است بلکه علت بروز حادثه را به خود قربانیان و کشته‌شدگان منتسب نموده است.^۳ از آن جایی که در این حادثه، بیش‌ترین جان باختگان ایرانی بوده‌اند و یکی از وظایف، در عین حال حقوق دولت‌ها، حمایت از اتباع خود می‌باشد، دولت ایران نیز حق دارد که از حقوق جان باختگان ایرانی در این حادثه ناگوار حمایت لازم را به عمل آورد و حتی تمهیداتی برای حمایت مؤثر و جدی از زائران ایرانی که در سال‌های آتی ممکن است به این مراسم مشرف شوند بیان‌دیشد. اما سؤال اصلی که در این جا مطرح می‌شود آن است که در صورتی که دولت عربستان را مسئول این حادثه بدانیم، چگونه دولت ایران می‌تواند از حقوق خود و جان باختگان ایرانی این حادثه حمایت حقوقی لازم را به عمل آورد؟ به عبارت دیگر ایران با چه شیوه‌ای می‌تواند علیه عربستان اقامه دعوی نماید و اختلاف خود با عربستان را به شیوه مسالمت‌آمیز فیصله دهد؟ این پژوهش سعی دارد با روش توصیفی-تحلیلی، به بررسی شیوه‌های حل و فصل اختلافات در حقوق

<http://www.slideshare.net/alhadath24/list-of-the-killed-person-in-hajj-2015>

۱. خیرگزاری میزان، ۱۳۹۴/۰۷/۰۹، قابل دسترسی در <http://www.mizanonline.ir>.

۲. پیام رهبر انقلاب اسلامی ایران در خصوص فاجعه منا، ۱۳۹۴/۰۷/۰۲ قابل دسترسی در: <http://farsi.khamenei.ir/message-content?id=30872>.

۳. مقامات عربستان سعودی ضمن نپذیرفتن مسئولیت حقوقی این حادثه، رفتار زائران و عدم تبعیت آنها از دستورات مأمورین سعودی را جدی‌ترین دلیل بروز این حادثه دانسته‌اند. برای اطلاع بیشتر رک: <http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=13940702000542>

بین الملل بپردازد تا روشن گردد آیا به لحاظ شکلی، شیوه‌ای حقوقی برای حل و فصل اختلاف ایران و عربستان وجود دارد؟ و هم‌چنین این شیوه یا شیوه‌ها، با چه مواعی روبه‌رو می‌باشند.

۱- شیوه‌های حل و فصل اختلافات در حقوق بین الملل

مطابق یک تعریف ساده، اختلاف بین المللی همان طور که از نام آن پیدا است عدم توافق بین دو یا چند کشور در خصوص یک موضوع، واقعه یا تفسیر قانونی است. اختلافات بین المللی «جزء لاینفک روابط بین المللی به حساب می‌آیند همان طور که اختلافات داخلی بین اشخاص غیرقابل اجتنابند»^۱. نکته اساسی در خصوص حل و فصل اختلافات در حقوق بین الملل آن است که این اختلافات بایستی به شیوه مسالمت‌آمیز فیصله یابند، اگرچه انتخاب شیوه حل و فصل ممکن است اختیاری باشد. در این خصوص مطابق بند ۱ ماده ۳۳ منشور سازمان ملل «طرفین هر اختلاف که ادامه آن متحمل است حفظ صلح و امنیت بین المللی را به خطر اندازد باید قبل از هر چیز از طریق مذاکره، میانجی‌گری، سازش، داوری، رسیدگی قضایی و توسل به موسسات یا ترتیبات منطقه‌ای یا سایر وسائل مسالمت‌آمیز بنا به انتخاب خود راه حل آن را جستجو نمایند».

برخی از نویسندگان شیوه‌های حل و فصل مسالمت‌آمیز اختلافات را متناسب با ماهیت اختلافات به دو دسته سیاسی و حقوقی تقسیم نموده‌اند و بدین ترتیب مذاکره، پای‌مردی یا میانجی‌گری، تحقیق و سازش را شیوه‌های سیاسی حل و فصل اختلاف دانسته‌اند و داوری و رسیدگی قضایی را جزء شیوه‌های حقوقی حل و فصل اختلاف به‌شمار آورده‌اند.^۲ از آن جایی که دولت

1. Merrills, J. G. (2005) , International Dispute Settlement, Cambridge University Press, fourth edition, 1.

۲. ۸۰۲ [ضیایی بیگدلی، محمد رضا، ۱۳۸۷، حقوق بین الملل عمومی، انتشارات گنج دانش، چاپ سی و پنجم، صص ۵۳۲-۵۰۱ و

ایران عزم خود را برای پیگیری حقوقی حادثه منا بیان داشته^۱ و حمایت دولت ایران از اتباع خود و به ویژه جان باختگان حادثه منا و مسئول دانستن عربستان در قبال این حادثه یک اختلاف حقوقی محسوب می‌گردد، حل و فصل اختلاف دو کشور ایران و عربستان را می‌توان تحت یک اختلاف حقوقی در چهارچوب رجوع به داوری و رسیدگی قضایی بررسی نمود.

البته ذکر این نکته حائز اهمیت است که یکی از «مهم‌ترین تمایزات محاکم بین‌المللی (اعم از داوری یا رسیدگی قضایی) از محاکم داخلی، جایگاه رضایت طرفین دعوی در صلاحیت محکمه است. در محاکم داخلی، صرف نظر از اراده طرفین، محاکم علی‌القاعده دارای صلاحیت ذاتی هستند. اما در رسیدگی‌های بین‌المللی اصل بر رضایی بودن صلاحیت محاکم بین‌المللی است و تا زمانی که طرفین به صلاحیت دیوان رضایت نداده باشند، آن محکمه حق رسیدگی به اختلاف را ندارد»^۲. از این اصل در حقوق بین‌الملل تحت عنوان «اصل رضایی بودن صلاحیت محاکم»^۳ یاد می‌شود. لذا برای اقامه دعوا و رسیدگی به اختلاف ایران و عربستان در خصوص حادثه منا، ابتدا بایستی دید که صلاحیت مرجع صالحی که بتواند به چنین اختلافی رسیدگی نماید را می‌توان احراز نمود یا خیر؟ دانستن این امر بسیار مهم تلقی می‌شود

Shaw, Malcolm N, (2008) , International Law, Cambridge University Press, Sixth edition, 1011.

1. Iran to Take Legal Action on Mena Tragedy if Riyadh Fails to Punish Culprits, September, 26, 2015, Tasnim News Agency. At: <http://www.tasnimnews.com/en/news/2015/09/26/871191/iran-to-take-legal-action-on-mena-tragedy-if-riyadh-fails-to-punish-culprits-official>; Iran Initiates Legal Action against Saudi Arabia over Mena Incident, Jan 04, 2016, Fars News Agency. At: <http://en.farsnews.com/newstext.aspx?nn=13941014001386>.

۲. حسینی، سید محمد، (۱۳۹۳)، رضایی بودن صلاحیت دیوان بین‌المللی دادگستری: چالش‌ها و محدودیت‌ها، فصلنامه علمی ترویجی مطالعات بین‌المللی پلیس، شماره ۲۰، دوره ششم، ص ۱۱۴.

3. Principle of Consensual Jurisdiction.

چرا که اگر به فرض ثبوت تخلفات و نقض مقررات حقوق بین الملل توسط عربستان و اثبات مسئولیت این کشور در خصوص حادثه منا، نتوان صلاحیت محکمه‌ای بین المللی برای رسیدگی حقوقی به این قضیه را احراز کرد، عملاً به لحاظ حقوقی دست آوردی حاصل نشده است. در ادامه سعی می‌گردد با بررسی اسناد و معاهداتی که بین ایران و عربستان منعقد شده‌اند یا این که دو طرف عضو آن می‌باشند، چگونگی و امکان احراز مرجع صالح به رسیدگی حقوقی تبیین گردد.

۲- بررسی اسناد و معاهدات لازم‌الاجرا بین ایران و عربستان

در حقوق بین الملل دریافت غرامت الزاماً تنها دلیل اقامه دعوا نمی‌باشد، بلکه در برخی از دعاوی دفاع از حاکمیت خود و تأکید بر حقانیت خویش از اهمیت به‌سزایی برخوردار است و هم‌چنین محکوم کردن طرف مقابل به دلیل نقض تعهدات حقوقی بین المللی و اعلام تعهدات آن طرف از طریق محکمه صالح خود هدفی مهم ارزیابی می‌شود. لذا اقامه دعوی علیه عربستان صرفاً از دید دریافت غرامت جان باختگان این حادثه ارزیابی نمی‌گردد و بلکه شامل اعلام مسئولیت عربستان و نقض تعهدات بین المللی این کشور نیز می‌شود. برای احراز صلاحیت یک محکمه بین المللی جهت رسیدگی به اختلاف ایران و عربستان در خصوص حادثه منا می‌توان به چند کنوانسیون بین المللی اشاره نمود که جمهوری اسلامی ایران و عربستان عضو آن‌ها می‌باشند و این اسناد جنبه لازم‌الاجراء به خود گرفته‌اند. برخی از این اسناد که اهمیت بیش تری در این خصوص دارند عبارتند از: کنوانسیون وین ۱۹۶۳ ناظر بر روابط کنسولی، کنوانسیون بین المللی علیه گروگان‌گیری ۱۹۷۹، کنوانسیون بین المللی رفع هرگونه تبعیض نژادی ۱۹۶۵ و عهدنامه

مودت منعقدہ بین دولت ایران و حجاز و نجد و ملحقات (۱۳۰۸) کہ سعی می‌گردد در ذیل مورد بررسی قرار گیرند.

۲-۱- کنوانسیون وین در خصوص روابط کنسولی (۱۹۶۳)^۱

حقوق کنسولی مدون امروز، که در کنوانسیون وین (۱۹۶۳) متجلی شده است، مجموع قواعدی است که در قراردادهای بین‌المللی دوجانبه و یا عرف و رسوم حقوق بین‌المللی سنتی معمول شده است.^۲ در حال حاضر ۱۷۸ کشور عضو کنوانسیون وین ۱۹۶۳ می‌باشند.^۳ نخستین وظیفه کنسول‌ها از آغاز پیدایش، حفظ حقوق و منافع اتباع دولت فرستنده در قلمرو دولت پذیرنده است.^۴ با توجه به رفتار عربستان در مورد فاجعه منا و در نظر گرفتن کنوانسیون روابط کنسولی، تعهدات کنسولی عربستان را می‌توان طی سه بخش به شرح زیر مورد بررسی قرار داد:

الف- تعهدات دولت عربستان

ب- نقض‌های قابل ادعا

ج- سازوکارهای مربوط به حل و فصل اختلاف

۲-۱-۱- تعهدات دولت عربستان

طبق ماده ۳۶ کنوانسیون وین ۱۹۶۳ دولت پذیرنده موظف است آزادی مکاتبات پست کنسولی با دولت متبوع خود را تأمین نماید و دسترسی‌های لازم را ارائه دهد. هم‌چنین طبق ماده ۳۷ کنوانسیون، اطلاع‌رسانی فوری به

1. Vienna Convention on the Consular Relations, 1963.

۲. صدر، جواد، (۱۳۹۰)، حقوق دیپلماتیک و کنسولی، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوازدهم، ص ۱۴۹.

3. UNITED NATIONS TREATY COLLECTION: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=III-6&chapter=3&lang=en

۴. شهبازی، آرامش و کاشانی، جواد، (۱۳۹۲) اعدام اتباع ایرانی در عربستان سعودی: ضرورت بازخوانی رویه قضایی در خصوص نقض مفاد کنوانسیون روابط کنسولی ۱۹۶۳، فصلنامه روابط خارجی، سال پنجم، شماره دوم، ۶۵.

پست کنسولی در خصوص مرگ اتباع دولت فرستنده از جمله تعهدات دولت فرستنده تلقی می‌شود. ماده ۴۲ کنوانسیون نیز تعهد یاد شده را در ارتباط با دستگیری، بازداشت یا دادرسی اتباع دولت فرستنده تشریح می‌کند. ماده ۷۲ کنوانسیون نیز مقرر می‌دارد:

«دولت پذیرنده نباید در اجرای ترتیبات کنوانسیون (ارایه دسترسی کنسولی، اطلاع‌رسانی و...) در مواجهه با پست‌های کنسولی سایر کشورها تبعیض‌آمیز عمل نماید».

۲-۱-۲- نقض‌های قابل ادعا

استناد به ترتیبات مندرج در کنوانسیون و طرح ادعای نقض آن توسط عربستان در صورتی امکان‌پذیر است که عربستان در صورت بازداشت افراد یا فوت آن‌ها مراتب را به پست کنسولی کشورمان منعکس نکرده باشد. در صورت وجود ادله قطعی مبنی بر عدم اطلاع‌رسانی، وقوع نقض قابل پیگیری خواهد بود.

۲-۱-۲- سازوکارهای حل و فصل اختلاف

کنوانسیون روابط کنسولی دارای ضمیمه‌ای تحت عنوان پروتکل اختیاری حل و فصل اجباری اختلافات^۱، می‌باشد. دولت‌هایی که عضو پروتکل مذکور می‌باشند می‌توانند در صورت نقض تعهدات پیش‌بینی شده در کنوانسیون فوق، در دیوان بین‌المللی دادگستری علیه یکدیگر اقامه دعوا نمایند. با توجه به عدم عضویت عربستان در پروتکل مذکور، اقامه دعوا در دیوان بین‌المللی دادگستری در خصوص نقض ترتیبات کنوانسیون روابط کنسولی از جانب عربستان به فرض اثبات نیز امکان‌پذیر نمی‌باشد. در حقیقت اگرچه بتوان نقض تعهدات کنسولی توسط عربستان در حادثه منا را اثبات نمود اما رجوع به دیوان و اقامه دعوی علیه عربستان به دلیل عدم رعایت کنوانسیون وین

1. Optional Protocol concerning the Compulsory Settlement of Disputes 1963.

۱۹۶۳ به جهت عدم پذیرش پروتکل اختیاری حل و فصل اجباری اختلافات امکان پذیر نمی باشد.

۲-۲- کنوانسیون رفع کلیه اشکال تبعیض نژادی (۱۹۶۹)^۱

کنوانسیون بین‌المللی رفع هر نوع تبعیض نژادی در ۲۱ دسامبر ۱۹۶۵ میلادی توسط مجمع عمومی سازمان ملل تصویب شد و ۴ ژانویه ۱۹۶۹ لازم‌الاجرا شد. در حال حاضر ۱۷۷ کشور عضو این کنوانسیون بین‌المللی چند جانبه می باشند. ایران در سال ۱۹۶۷ عضو این کنوانسیون شده و عربستان سعودی در سال ۱۹۹۷ به این کنوانسیون ملحق شده است.^۲ مطابق ماده ۱ این کنوانسیون تبعیض نژادی عبارت است از «هر نوع تمایز و ممنوعیت یا محدودیت و یا رجحانی که براساس نژاد، رنگ یا نسب و یا منشأ ملی و یا قومی مبتنی بوده و هدف یا اثر آن از بین بردن و یا در معرض تهدید و مخاطره قراردادن، شناسایی یا تمتع و یا استیفاء در شرایط متساوی از حقوق بشر و آزادی‌های اساسی در زمینه سیاسی و اجتماعی و فرهنگی و یا در هر زمینه دیگری از حیات عمومی باشد». مطابق ماده ۲ این کنوانسیون، دولت‌ها عضو تعهد داده‌اند از انجام هرگونه عمل تبعیض‌آمیز اجتناب نمایند. طبق توصیه عمومی شماره ۳۰ کمیته رفع کلیه اشکال تبعیض نژادی^۳ در مورد غیر شهروندان، دولت‌ها به‌ویژه طبق مواد ۱، ۲ و ۵ کنوانسیون در قبال اتباع خارجی (غیر شهروند) تعهداتی در زمینه منع

1. International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, 1969.

۲. برای مشاهده اطلاعات بیشتر در خصوص وضعیت و دولت‌های عضو کنوانسیون‌های بین‌المللی در خصوص حقوق بشر، رک: <http://indicators.ohchr.org/>

۳. این کمیته مطابق ماده ۸ کنوانسیون بین‌المللی رفع هر نوع تبعیض نژادی متشکل از کارشناسان مستقل است که اجرای کنوانسیون توسط اعضا را پایش می‌کند. برای اطلاعات بیشتر در خصوص کار این کمیته و توصیه‌های عمومی و گزارشات آن، رک:

<http://www2.ohchr.org/english/bodies/cerd/>

تبعیض نژادی دارند. ضرورت تدوین قوانین برابر، حمایت از غیرشهروندان در برابر گفتار نفرت‌آمیز و خشونت نژادی، عدم جرم‌انگاری تبعیض نژادی و عدم ارائه آموزش‌های لازم به مستخدمین کشوری در این خصوص، عدم ارائه دسترسی به محاکم و تأمین حقوق بنیادین اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی از جمله تعهدات مرتبط دولت عربستان در این خصوص است.^۱

۱-۲-۲- نقض‌های قابل ادعا

استناد به ترتیبات کنوانسیون و طرح ادعای نقض آن توسط عربستان در صورتی که امکان‌پذیر خواهد بود طبق قوانین داخلی عربستان، اتباع ایرانی به صورت تبعیض‌آمیز از حقوقی محروم شده باشند یا به شکل مشخص، کارگزاران دولت عربستان در مناسک حج رفتاری نژادپرستانه از خود بروز داده باشند، و بتوان آن را به عدم آرایه آموزش‌های لازم توسط دولت عربستان منتسب دانست. به نظر می‌رسد در صورت وجود ادله و شواهد معتبر بتوان این امر را اثبات نمود.

۲-۲-۲- مکانیزم حل و فصل اختلاف

براساس ترتیبات مندرج در کنوانسیون در مورد حل و فصل اختلاف، هر یک از دولت‌های عضو می‌توانند عدم رعایت ترتیبات کنوانسیون توسط دولتی دیگر را از طریق مذاکره حل و فصل نمایند. در صورت عدم حصول نتیجه، موضوع به کمیته رفع تبعیض اطلاع داده می‌شود و با تشکیل کمیسیون سازش از دولت متهم به نقض ترتیبات کنوانسیون توضیح خواسته شود. (ماده ۱۱ الی ۱۴ کنوانسیون) لازم به ذکر است توصیه کمیسیون در خصوص نحوه حل و فصل اختلاف جنبه توصیه‌آمیز دارد و رعایت آن از جانب طرفین

1. General Recommendation XXX on Discrimination Against Non-Citizens, UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD), 1 October 2002, para 1-39, available at: <http://www.refworld.org/docid/45139e084.html> [accessed 15 May 2016],

اختلاف الزام آور نمی باشد.

مطابق ماده ۲۲ این کنوانسیون «اختلافات بین دو یا چند دولت عضو راجع به تفسیر و یا اجرای قرارداد حاضر که از طریق مذاکره یا از طریق دیگر مطرح در این قرارداد حل و فصل نشود بنا به درخواست هر یک از طرفین اختلاف به دادگاه بین‌المللی دادگستری ارجاع خواهد شد تا راجع به آن رأی دهد؛ مشروط بر این که طرفین اختلاف در مورد راه حل دیگری توافق نکرده باشند». البته با توجه به این که دولت عربستان در خصوص ماده ۲۲ قائل به شرط شده است و صلاحیت دیوان بین‌المللی دادگستری در خصوص رسیدگی به اختلافات ناشی از تفسیر و اجرای این کنوانسیون را عملاً نپذیرفته است^۱، حل و فصل اختلاف از طریق دیوان در این خصوص امکان پذیر نخواهد بود.

۳-۲- کنوانسیون بین‌المللی علیه گروگان‌گیری (۱۹۷۹)

کنوانسیون بین‌المللی علیه گروگان‌گیری در دسامبر ۱۹۷۹ تصویب شد و در ۳ ژوئن ۱۹۸۳ لازم‌الاجرا شده است. این کنوانسیون در حال حاضر دارای ۱۷۴ عضو می باشد و ایران و عربستان عضو این کنوانسیون می باشند. طبق ماده ۱ این کنوانسیون، گروگان‌گیری چنین تعریف شده است:

«بازداشت یا تهدید به مرگ یا آسیب فردی با هدف اجبار دولت برای اتخاذ یا عدم اتخاذ اقدامی به عنوان شرط صریح یا ضمنی آزادی گروگان».

۱-۳-۲- تعهدات دولت عربستان

طبق این کنوانسیون، جرم‌انگاری گروگان‌گیری و اتخاذ کلیه اقدامات لازم جهت رفع بحران حاصل از گروگان‌گیری از جمله تعهدات دولت عربستان

۱. برای مشاهده حق شرط کشورهای عضو کنوانسیون بین‌المللی رفع هر نوع تبعیض نژادی و از جمله عربستان سعودی رک:

https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtmsg_no=IV-2&chapter=4&lang=en#EndDec

2. International Convention against the Taking of Hostages, 1979.

خواهد بود، مشروط بر این که افرادی تاکنون مفقود باشند و توسط فرد یا افرادی به گروگان گرفته شده و دولت عربستان هیچ تلاشی را برای خاتمه آن انجام نداده باشد.

۲-۳-۲- نقض‌های قابل ادعا

با توجه به عدم طرح ادعای گروگان‌گیری مفقودین و عدم وجود ادله در این مورد، ادعای نقض ترتیبات کنوانسیون امکان‌پذیر به نظر نمی‌رسد. ضمن آن که عربستان به ماده ۱۶ این کنوانسیون در خصوص حل و فصل اختلافات در خصوص تفسیر یا اجرای تعهدات این کنوانسیون در داوری یا دیوان بین‌المللی دادگستری قائل به شرط شده است^۱ و لذا امکان اثبات صلاحیت دیوان بین‌المللی دادگستری بر فرض ثبوت نقض تعهدات عربستان در خصوص این کنوانسیون، امکان‌پذیر نمی‌باشد.

۲-۴- منشور جدید سازمان همکاری اسلامی

یکی از طرق پیگیری حقوقی فاجعه منا، استناد به مفاد منشور همکاری اسلامی می‌باشد. این منشور در تاریخ ۱۴ مارس ۲۰۰۸ در شهر داکار سنگال مورد پذیرش قرار گرفت. در منشور جدید، دو ماده به حل و فصل اختلافات اختصاص داده شده است که ماده ۲۷ آن قابل توجه است. در ماده ۲۷ منشور جدید سازمان همکاری اسلامی مقرر شده است:

«دولت‌های عضو طرف هر اختلافی که ادامه آن به منافع امت اسلامی لطمه وارد کند یا حفظ صلح و امنیت بین‌المللی را به مخاطره بیندازد، باید از طریق مساعی جمیله، مذاکره، تحقیق، میانجی‌گری، سازش، داوری یا حل و فصل

برای مشاهده حق شرط کشورهای عضو کنوانسیون بین‌المللی علیه گروگانگیری و از جمله ۱. عربستان سعودی رک:

https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XVIII-5&chapter=18&lang=en#EndDec

قضائی یا دیگر طرق مسالمت‌آمیز، اختلاف خود را حل و فصل نمایند...»^۱.
با این حال با توجه به این‌که منشور جدید جنبه لازم‌الاجرائی به خود نگرفته است، قابل استناد نمی‌باشد.

۲-۵- عهدنامه مودت منعقدہ بین دولت ایران و حجاز و نجد و ملحقات

این عهدنامه، توافقی است که بین ایران و عربستان در سال ۱۳۰۸ شمسی منعقد شده است. در قسمتی از ماده ۳ این عهدنامه بیان شده است که «حکومت اعلی حضرت پادشاه حجاز و نجد و ملحقات آن متعهد می‌گردد که نسبت به حجاج ایرانی از هر حیث مثل سایر حجاجی که به بیت‌الله الحرام می‌روند معامله و رفتار نموده و اجازه ندهند که نسبت به حجاج ایرانی در ادای مناسک حج و فرائض دینی آن‌ها هیچ‌گونه مشکلاتی ایجاد شود و نیز تعهد می‌نمایند که وسائل امنیت، آسایش و اطمینان آن‌ها را فراهم نمایند». به نظر می‌رسد این تعهد عربستان در حادثه منا تا اندازه بسیار زیادی، رعایت نشده است اما در این عهدنامه اشاره‌ای به چگونگی حل و فصل اختلافات نشده است.»

۳- اقامه دعوا در محاکم داخلی عربستان

یکی از شرایط اقامه دعوی در محاکم بین‌المللی و به‌ویژه دیوان بین‌المللی دادگستری، طی مراحل قضایی داخلی است. بنابراین می‌توان بر مبنای حقوق داخلی عربستان در محاکم این کشور اقامه دعوی نمود که این امر می‌تواند مبتنی بر سه مرحله، قبل از وقوع فاجعه، حین وقوع فاجعه و پس از وقوع فاجعه باشد.

پیش از وقوع حادثه، تضمین مسئولین وزارت حج عربستان و مواردی از جمله کم‌تجربه بودن افراد مسئول باید در نظر گرفته شود. در لحظه وقوع

۱. OIC Charter: <http://www.oic-oci.org/is11/english/charter-en.pdf>

حادثه، می‌توان بر عدم مدیریت صحیح بحران و محدود شدن مسیرها به وسیله کارگزاران عربستانی تمرکز شود. در مورد بعد از وقوع حادثه نیز عدم اتخاذ اقدامات لازم و مؤثر برای کمک‌رسانی، نحوه نگه‌داری از اجساد، تدفین افراد فوت شده می‌تواند مبنای ادعا قرار گیرد.

لازم به ذکر است که مناسک حج به ویژه در منا هر ساله با خطرات و تلفاتی همراه بوده و فقط شدت و ضعف آن متفاوت بوده است، لذا وقوع حادثه برای مقامات عربستانی قابل پیش‌بینی بوده است.

نتیجه‌گیری

پیگیری حادثه منا از طریق شیوه‌های سیاسی و حقوقی حل و فصل مسالمت‌آمیز امکان‌پذیر است. برای رجوع به شیوه حقوقی حل و فصل مسالمت‌آمیز اختلاف ایران و عربستان در خصوص حادثه منا، ابتدا بایستی به لحاظ شکلی، صلاحیت محاکم بین‌المللی داوری یا قضایی مورد نظر را اثبات نمود و سپس به رسیدگی ماهوی پرداخت. رجوع به محاکم بین‌المللی و به‌ویژه دیوان بین‌المللی دادگستری برای حل و فصل حقوقی اختلاف ایران و عربستان در خصوص حادثه منا با موانع صلاحیتی مواجه می‌باشند. با بررسی اسناد بین‌المللی که بتوان از طریق آن‌ها صلاحیت محاکم بین‌المللی را در این خصوص اثبات نمود، به نظر می‌رسد به دلیل نبود شرایط لازم برای احراز صلاحیت محکمه صالح، رجوع به داوری و رسیدگی قضایی حادثه منا در یک دیوان بین‌المللی امکان‌پذیر نمی‌باشد. با این حال، اگرچه صلاحیت دیوان همواره ناشی از توافق صریح طرفین دعوی است، اما در برخی موارد می‌تواند این رضایت به طور معوق و با تأخیر و از رهگذر اقدامات خواننده ابراز گردد. به این شیوه از احراز صلاحیت دیوان، صلاحیت معوق یا توسعه یافته می‌گویند. بند ۵ ماده ۳۸ آئین دادرسی آن دیوان به صلاحیت معوق اشاره نموده است.^۱

۱. بند ۵ ماده ۳۸ آئین دادرسی دیوان اشاره می‌دارد که «هرگاه خواهان یک دعوی مطروحه نزد دیوان اعلام کند که صلاحیت دیوان مبتنی بر رضایتی است که باید توسط دولت خواننده ابراز یا بیان گردد، دادخواست بایستی برای دولت خواننده ارسال گردد. دادخواست وارد لیست دعاوی دیوان نمیشود و یا هیچ اقدامی نیز جهت رسیدگی به آن صورت نمی‌گیرد، مگر اینکه دولت خواننده به صلاحیت دیوان برای رسیدگی به این دعوی رضایت بدهد».

استفاده از این صلاحیت معوق یا توسعه یافته مندرج در اساسنامه و آئین دادرسی دیوان، یکی از مواردی است که می‌توان به‌عنوان یک ظرفیت بدان توجه نمود اگرچه احتمال پذیرش توسط عربستان، ضعیف است. البته عدم امکان رجوع به یک محکمه بین‌المللی برای حل اختلاف به معنای مسدود بودن سایر راه‌های حل و فصل اختلافات از جمله شیوه‌های سیاسی حل و فصل اختلافات نمی‌باشد.

جمع بندی

بر کسی پوشیده نیست حق حیات و امنیت جانی زائران و حق ترافع قضایی آنان از جمله حقوق بنیادین بشرمی باشد که تمام اسناد حقوق بشری بر وجود و ضرورت تضمین آن تاکید داشته اند؛ این درحالی است که دولت آل سعود در مناسک حج سال ۱۳۹۴ هجری شمسی با سوءمدیریت خود در تحقق این حقوق قبل و بعد از وقوع فاجعه امتناع کرده است. دولت آل سعود به عنوان دولت میزبان به دلیل کنترل و تسلط در قلمرو سرزمینی خود بعد از اجازه ورود به زائران برای شرکت در مناسک حج باید از طریق اتخاذ تدابیر لازم پیش گیرانه و مدیریت مناسب اجرای مراسم حج به وظایف خود نسبت به تضمین حقوق بیگانگان قانونی در چاقوب نظام بین المللی عمل می کرد و به رغم وقوع فاجعه نیز باید اقدامات لازم را به منظور کاهش خسارات وارده اتخاذ می نمود. به این ترتیب وظیفه پیش بینی و پیش گیری، امداد رسانی و جبران خسارات از جمله وظایف مسلم دولت آل سعود در فاجعه منا بوده است که کوتاهی و قصور در انجام آن و حتی اعمال تبعیض در این خصوص سبب بروز مسئولیت بین المللی خواهد شد. امداد رسانی و ارائه کمک به آسیب دیدگان جمعی، فردی، مستقیم و غیرمستقیم و نجات جان قربانیان فاجعه منا و دسترسی قربانیان به مراجع قضایی داخلی برای جبران خسارت کمترین کاری بود که دولت آل سعود در راستای تقلیل و کاهش خسارات مادی و معنوی می بایست انجام می داد.

توسل به مکانیزم حمایت دیپلماتیک نیز برای طرح مسئولیت دولت آل سعود اگرچه از جمله راه‌کارها و امکان‌های پیش‌رو می‌باشد، اما حمایت دولت‌های متبوع قربانیان در عرصه بین‌المللی نیز مستلزم تحقق شرایطی از جمله رجوع قبلی به مراجع داخلی است. محدودیت‌ها و نواقص اجرایی حقوق بین‌الملل مانع از آن می‌شود که حتی در صورت احراز مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها به‌خاطر نقض تعهدات عرفی و معاهده‌ای خود بتوانند دعوی را به یک مرجع قضایی بین‌المللی ارجاع داد زیرا پذیرش صلاحیت مراجع قضایی بین‌المللی امری ارادی است که منوط به رضایت دولت‌ها می‌باشد و دولت‌ها می‌توانند با امتناع از پذیرش صلاحیت اجباری مراجع قضایی راه‌گزینی برای اجرای عدالت بیابند. به‌عنوان نمونه به‌موجب کنوانسیون روابط کنسولی مصوب ۱۹۶۳، کوتاهی دولت آل سعود در اطلاع‌رسانی و دسترسی قربانیان به کنسول‌گری خود از جمله نقض‌های قابل تأمل در فاجعه منا محسوب می‌شود و قابل طرح به‌موجب کنوانسیون مذکور می‌باشد. البته باید در نظر داشت که صرف اعلام نقض تعهد کفایت نمی‌کند بلکه ساز و کار اجرایی حقوقی نیز باید موجود باشد. در خصوص کنوانسیون مذکور صلاحیت دیوان بین‌المللی دادگستری به‌موجب پروتکل اختیاری پیش‌بینی شده است؛ اما با توجه به عدم الحاق دولت عربستان به پروتکل اختیاری مذکور امکان استناد به این کنوانسیون برای احراز صلاحیت دیوان وجود ندارد. دولت آل سعود هم‌چنین عضو کنوانسیون رفع کلیه اشکال تبعیض نژادی مصوب ۱۹۶۹ نیز می‌باشد و به‌موجب آن باید از هر نوع تمایز، ممنوعیت، محدودیت و رجحانی که براساس نژاد، رنگ یا نسب و... مبتنی بوده و هدف یا اثر آن از بین بردن یا در معرض تهدید و مخاطره قرار دادن و شناسایی یا تمتع یا استیفاء در شرایط متساوی از حقوق بشر و آزادی‌های اساسی است، امتناع نماید. به این ترتیب اعمال تبعیض‌آمیز به‌موجب این کنوانسیون ممنوع است راه‌کار حقوقی پیش‌بینی

شده در این خصوص قبل از هر چیز مذاکره و در صورت عدم حصول نتیجه اطلاع موضوع به کمیته رفع تبعیض و تشکیل کمیسیون سازش می‌باشد. البته نقصان این مکانیزم نیز توصیه‌آمیز بودن نظر کمیسیون مذکور می‌باشد. توسل به دیوان بین‌المللی دادگستری نیز در این کنوانسیون به دلیل اعمال شرط دولت آل سعود نسبت به ماده ۲۲ آن با مانع صلاحیتی مواجه خواهد شد.

منشور جدید همکاری اسلامی نیز مساعی جمیله، مذاکره، تحقیق، میانجی‌گری، سازش و رسیدگی‌های قضایی را به‌عنوان مکانیزم حل و فصل اختلاف پیش‌روی دولت‌های طرف اختلاف قرار داده است. عهدنامه مودت منعقد شده میان دولت ایران و آل سعود مصوب ۱۳۰۸ در بردارنده تعهد دولت آل سعود برای مدیریت صحیح مناسک حج می‌باشد که این امر تا حد زیادی توسط دولت آل سعود در فاجعه‌نا رعایت نشده است این درحالی است که مکانیزم حل و فصل اختلاف در این خصوص پیش‌بینی نشده است.

لذا با توجه به موانع موجود برای طرح دعوا علیه دولت آل سعود در مراجع قضایی بین‌المللی نظیر دیوان بین‌المللی دادگستری پیشنهاد می‌گردد با پیگیری موضوع در سطوح مختلف بین‌المللی و داخلی توسط دولت‌های قربانیان نسبت به تعیین مکانیزم قضایی مناسب برای دادخواهی قربانیان فاجعه‌نا مذاکره شود و با فشار همگانی بر ارکان سازمان ملل از جمله مجمع عمومی امکان تمکین دولت آل سعود از مقررات حقوق بین‌الملل را فراهم نمود.

فهرست منابع

الف: منابع فارسی

۱. ابراهیم گل، علیرضا، مسئولیت بین الملل دولت، متن و شرح مواد کمیسیون حقوق بین الملل، تهران: انتشارات شهردانش، ۱۳۹۱، چاپ چهارم
۲. ارفع نیا، بهشید، حقوق بین الملل خصوصی، چاپ سوم، تهران، انتشارات بهتاب، ۱۳۷۶
۳. آزموده‌ها، معاونت امور روحانیون، نشر مشعر، بی تا
۴. آمپاروسان خوزه، جیل، مسئولیت دولت‌ها در قبال نقض حقوق بشر، ترجمه ابراهیم بیگ زاده، تحقیقات حقوقی، بهار و تابستان ۱۳۷۹، شماره ۲۹ و ۳۰
۵. شریفیان، جمشید، بین المللی شدن حقوق بشر، فصل نامه سیاست خارجی، سال پانزدهم، ش ۳، پاییز ۱۳۸۰.
۶. پورنوری، منصور و حبیبی، محمد، متن کنوانسیون حقوق بین الملل دریاها، مرکز ملی اقیانوس شناسی، ۱۳۸۶، ۲۱۶ صفحه.
۷. پیام رهبرانقلاب اسلامی ایران در خصوص فاجعه‌ی منا، ۱۳۹۴/۰۷/۰۲، دفتر حفظ و نشر آثار آیت الله العظمی خامنه‌ای. قابل دسترس در:

<http://farsi.khamenei.ir/message-content?id=۳۰۸۷۲>

۸. جعفری لنگرودی، محمد جعفر، ترمینولوژی حقوقی، تهران: انتشارات گنج دانش، ۱۳۸۷
۹. حاتمی، مهدی و دیگران، وضعیت حقوقی بیگانگان در ایران در پرتو انسانی شدن حقوق بین الملل، حقوق خصوصی، بهار و تابستان ۱۳۹۴، دوره ۱۲
۱۰. قاضی عسگر، سید علی، حج در اندیشه اسلامی، انتشارات مشعر، ۱۳۸۷
۱۱. حج، ۱۳۹۱، دایره المعارف اسلامی، قابل دسترس در:
<http://islampedia.ir/fa/۰۸/۱۳۹۱/%D%8A%D%8AC-۲/#toc۱۵--->
۱۲. حسینی، سید محمد، (۱۳۹۳)، رضایی بودن صلاحیت دیوان بین المللی دادگستری: چالش ها و محدودیت ها، فصل نامه علمی ترویجی مطالعات بین المللی پلیس، شماره ۲۰، دوره ششم.
۱۳. خبرگزاری فارس: <http://www.farsnews.com>
۱۴. خبرگزاری میزان، ۱۳۹۴/۰۷/۰۹، آمار نهایی کشته شدگان حادثه منا، قابل دسترس در:
<http://www.mizanonline.ir>
۱۵. رستمی، ولی و آقایی طوق، مسلم و لطفی، حسن، دادرسی عادلانه در مراجع اختصاصی اداری ایران، تهران: گرایش، ۱۳۸۸
۱۶. سلجوقی، محمود، حقوق بین الملل خصوصی، تهران: نشر میزان، ۱۳۸۸، جلد اول
۱۷. سنجری، ابراهیم، حقوق بیگانگان در حقوق بین الملل و اسلام، گفتمان حقوقی، پاییز و زمستان ۱۳۸۹، شماره های ۱۷ و ۱۸
۱۸. شهبازی، آرامش و کاشانی، جواد، (۱۳۹۲) اعدام اتباع ایرانی در عربستان سعودی: ضرورت بازخوانی رویه قضایی در خصوص نقض

- مفاد کنوانسیون روابط کنسولی ۱۹۶۳، فصلنامه روابط خارجی، سال پنجم، شماره دوم.
۱۹. صدر، جواد، (۱۳۹۰)، حقوق دیپلماتیک و کنسولی، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوازدهم.
۲۰. ضیایی بیگدلی، محمد رضا، حقوق بین‌الملل عمومی، تهران: گنج دانش، ۱۳۹۰، چاپ چلهم
۲۱. ضیایی بیگدلی، محمد رضا، ۱۳۸۷، حقوق بین‌الملل عمومی، انتشارات گنج دانش، چاپ سی و پنجم.
۲۲. عباسی، بیژن، حقوق بشر و آزادی‌های بنیادین، تهران: نشر دادگستر، ۱۳۹۰
۲۳. فاتحی، ابوالقاسم و ابوالقاسمی، محمد جواد، درآمدی بر وظایف دولت دینی در برابر دین و اعتقادات مردم، معرفت سیاسی، پاییز و زمستان ۱۳۸۸، شماره ۲
۲۴. فیوضی، رضا، حقوق بین‌الملل، مسئولیت بین‌الملل و نظریه حمایت سیاسی اتباع، تهران: دانشگاه تهران، جلد اول، ۱۳۷۹
۲۵. قاری سید فاطمی، سید محمد، حقوق بشر در جهان معاصر، تهران، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش، ۱۳۸۸ دفتر یکم
۲۶. قاری سید فاطمی، سید محمد، حقوق بشر در جهان معاصر، دفتر دوم: جستارهای تحلیلی از حق‌ها و آزادی‌ها، تهران: مؤسسه مطالعات پژوهش‌های حقوقی شهر دانش، ۱۳۹۰، چاپ دوم
۲۷. قاری سید فاطمی، سید محمد، "دادگاه جدید اروپایی حقوق بشر"، مجله حقوقی، سال ۱۳۷۹، شماره ۲۵
۲۸. قاسمی شوب، احمد علی، نگاهی به جایگاه حقوق بیگانگان در حقوق بین‌الملل با تاکید بر اسناد بین‌المللی حقوق بشر، مجله حقوقی بین‌المللی، ۱۳۸۳، شماره ۳۱

۲۹. کمالی نژاد، حسن، حداقل استاندارد بین‌المللی رفتار با بیگانگان در حقوق ایران و اسناد بین‌المللی، گفتمان حقوقی، پاییز و زمستان ۱۳۸۸، ش ۱۵ و ۱۶
۳۰. متون حقوقی، سید مهدی موسوی، انتشارات میزان، ۱۳۹۱
۳۱. مجموعه اسناد بین‌المللی حقوق بشر، زیر نظر اردشیر امیرارجمند، جلد دوم، دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۱
۳۲. مستقیمی، بهرام، بیگانگان و حقوق بین‌الملل، فصلنامه سیاست خارجی، ۱۳۶۷، شماره چهارم
۳۳. مسئولیت بین‌المللی دولت در قبال رفتار افراد و گروه‌های عادی به قلم نویسنده ۱۳۹۳ چاپ مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)
۳۴. مسئولیت بین‌المللی دولت در قبال رفتار افراد و گروه‌های عادی، چاپ مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۳۹۳
۳۵. مسئولیت حمایت رویارویی حاکمیت دولت با حقوق بشر، محسن حسن‌وند، انتشارات شرکت سهامی انتشار، تهران، ۱۳۹۳
۳۶. راعی، مسعود، معنا و مبنای کرامت انسانی با نگاهی به کرامت سیاسی در آموزه‌های قرآنی، مجله معرفت سیاسی شماره ۱۲، ۱۳۹۳
۳۷. مکرمی، محمد علی، حقوق بین‌الملل خصوصی، تهران: دانشکده علوم قضایی، ۱۳۸۶
۳۸. ملکم‌شاو، روش‌های حل و فصل اختلافات بین‌المللی، ترجمه سیده لطیفه حسینی و نرگس حسینی، تهران: انتشارات خرسندی، ۱۳۹۴
۳۹. منتظری، حسینعلی، مبانی فقهی حکومت اسلامی، تهران: سرایی، جلد سوم، ۱۳۷۹
۴۰. نظام بین‌المللی حقوق بشر، حسین مهر پور، انتشارات اطلاعات، تهران، ۱۳۸۳.

۴۱. نهج البلاغه، امام علی ابن ابیطالب علیه السلام، ترجمه مصطفی زمانی، گردآوری سید رضی، تهران: مؤسسه انتشارات نبوی، ۱۳۷۶، چاپ دهم
۴۲. هاشمی، سید محمد، حقوق بشر و آزادی‌های اساسی، تهران: نشر میزان، چاپ اول، ۱۳۸۴
۴۳. هنکرتز، ژان ماری و دیگران، حقوق بین‌المللی بشردوستانه عرفی، جلد اول، مجد، ۱۳۹۱، ۸۷۲ صفحه.

ب: منابع لاتین

44. A., 2011, International Authority and the Responsibility to Protect, Cambridge: Cambridge University Press.
45. Abass, Ademola, Regional Organizations and the Development of Collective Security beyond Chapter VIII of the UN Charter, Hart Publishing, 2004
46. Aquilina V. Malta, No.25642/94, 1999.
47. Barber, Rebecca, 2009, "Facilitating Humanitarian Assistance In International Humanitarian And Human Rights Law", International Review Of The Red Cross, Volume 91 Number 874, June 2009, Pp. 371-397.
48. Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law", General Assembly, Sixtieth session, 2005, A/RES/60/147
49. Bassiouni, Mahmoud Cherif, 2000, "The Right to Restitution, Compensation and Rehabilitation for Victims

- of Gross Violations of Human Rights and Fundamental Freedoms”, Economic and Social Council- Commission on Human Rights, E/Cn.4/2000/62 18 January 2000.
50. Bellamy A.J., 2009, Responsibility to Protect: The Global Effort to End Mass Atrocities, Cambridge: Polity Press.
  51. Bellamy A.J., 2010, Global Politics and the Responsibility to Protect: From Words to Deeds, London: Routledge.
  52. Brown, Chris, “Universal Human Rights: a Critique” in: Dunne Tim and Wheeler Nicholas J, Human Rights in Global Politics, Cambridge University Press, 1999
  53. Brownly Ian, Principles of Public International Law, Sixth Edition, Oxford University Press, 2003
  54. Capotorti, Francesco, “Human Rights: The Hard Road towards Universality” in: Macdonald, R.St.J and Johnston, Douglas M, the Structure and Process of International Law: Essay in Legal Philosophy Doctrine and Theory, Martinus Nijhoff, 1983
  55. Case Nada V. Switzerland, No. Appl, 10593/08, ECHR. 2012.
  56. Charter of the Organization of Islamic Cooperation at: http://www.comcec.org/TR_YE/Yeni_Site_Dokumanlar/Basic_Documents/OIC_Charter.p
  57. Deng F., 1996, Sovereignty as Responsibility: Conflict Management in Africa, Washington DC, Brookings Institute. Oxford
  58. Framework Convention on Civil Defense Assistance, 2000, Geneva (May 22, 2000).

59. General Assembly, 1991, A/Res/46/182, 19 December 1991, 78th Plenary Meeting, Strengthening Of The Coordination Of Humanitarian.
60. General Recommendation XXX on Discrimination against Non-Citizens, UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD), 1 October 2002, available at: <http://www.refworld.org/docid/45139e084.html> [accessed 15 May 2016]
61. Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field, 1864, (Geneva, 22 August 1864).
62. Heintze, Hans-Joachim and Zwitter, Andrej, 2011, International Law and Humanitarian Assistance: A Crosscut through Legal Issues Pertaining to Humanitarianism, Springer Science & Business Media, 150 pages.
63. <http://alef.ir/prtjhae8vuqehxz.fsfu.html>
64. <http://dari.irib.ir/%D8%AD%D8%A7%D8%AF%D8%AB%D9%87-%D8%AE%D9%88%D9%86%DB%8C%D9%86-%D9%85%D9%86%D8%A7/item/107258>
65. <http://en.farsnews.com/newstext.aspx?nn=13940707001697>
66. <http://www.asriran.com/fa/news/419211/>
67. http://www.qomprisons.ir/index.php?Module=SMMArticles&SMMOp=View&SMM_CMD=&PageId=27
68. <http://www.yjc.ir/fa/news/5334513/>

69. Human Rights Council, 2010, Report of the international fact-finding mission to investigate violations of international law, including international humanitarian and human rights law, resulting from the Israeli attacks on the flotilla of ships carrying humanitarian assistance (27 September 2010).
70. Huyse, Luc, 2003, "Victims" In "Reconciliation after Violent Conflict, International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Pp. 54-66.
71. International Convention against the Taking of Hostages, 1979.
72. International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, 1969.
73. International Court Of Justice, 2004, Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory (9 July 2004).
74. International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies, 2007, Law and legal issues in international disaster response: a desk study, Geneva, 214 pages.
75. Iran Initiates Legal Action against Saudi Arabia over Mena Incident, Jan 04, 2016, Fars News Agency. At: <http://en.farsnews.com/newstext.aspx?nn=13941014001386>
76. Iran to Take Legal Action on Mena Tragedy if Riyadh Fails to Punish Culprits, September, 26, 2015, Tasnim News Agency. At: <http://www.tasnimnews.com/en/news/2015/09/26/871191/iran-to-take-legal-action-on-mena-tragedy-if-riyadh-fails-to-punish-culprits-official>
77. Kent, George, 2010, "Should Nations Force Aid on Others?" Emerald insight Journal, Volume XXXIV,

- Number 3, pp. 17-22.
78. Kent, George, 2014, Short Paper Rights and obligations in international humanitarian assistance, Emerald Journal, Vol. 23, No. 3, 2014, pp. 214-221.
  79. Leach, Philip, Taking case to the European Court of Human convention on Human Rights, Second Edition, Oxford University Press, 2005
  80. Lieber Code, 1863, Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field (24 April 1863).
  81. Loucaides, Loukis G, "Is the European Court of Human Rights Still a Principled Court of Human Rights After the Demopoulos Case?", Leiden Journal of International Law, Vol.24, No.2, June 2011
  82. M.A.Black, Black's law dictionary, 4thed, 1968
  83. Mackintosh, Kate, 2000, The Principles of Humanitarian Action in International Humanitarian, Overseas Development Institute, 15 pages.
  84. Merrills, J. G. (2005), International Dispute Settlement, Cambridge University Press, fourth edition.
  85. O'Brien, Killian S, 2011, Refugees on the High Seas: International Refugee Law Solutions to A Law of the Sea Problem, Goettingen Journal of International Law 3 (2011) 2, pp. 715-732
  86. OIC Charter: <http://www.oic-oci.org/is11/english/charter-en.pdf>
  87. Optional Protocol concerning the Compulsory Settlement of Disputes 1963

88. Parent, Jason, 2010, "No Duty to Save Lives, No Reward for Rescue: Is that Truly the Current State of International Salvage Law", Annual Survey of International & Comparative Law, Volume 12, Issue 1, pp. 87-139.
89. Recommendation No. R (84) 15, public liability, Adopted by The committee of ministers on, 18 September 1984, at: [http://www.dhv-speyr.de/stelkens/materialien/Recommendation_No_R_\(84\)15, pdf.](http://www.dhv-speyr.de/stelkens/materialien/Recommendation_No_R_(84)15.pdf)
90. Reid Karen, A Practitioners, Guide to The European Convention on Human Rights, 2nd Edition, Sweet and Maxwell, 2004.
91. Security Council, 1996, Resolution 1071 on Liberia, S/Res/1071 (30 August 1996)
92. Shaw, Malcolm N, (2008), International Law, Cambridge University Press, Sixth edition.
93. Shelton, Dinah, Remedies in International Human Rights Law, Second Edition Oxford University Press, 2005.
94. Taumant, Jessica E, 2002, "Rescued At Sea, But Nowhere To Go: The Cloudy Legal Waters Of The Tampa Crisis", Pacific Rim Law & Policy Journal Association, Vol. 11, No 2, Pp, 462-496.
95. The Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights: <http://www2.ohchr.org>
96. Tsomtsos and Others V. Greece, 15 November 1996.
97. Unhcr (Division of International Protection: DIP), 2011, "Rescue at Sea, Stowaways and Maritime Interception", Geneva, 235 Pages.

98. UNITED NATIONS TREATY COLLECTION: <https://treaties.un.org>
99. Vienna Convention on the Consular Relations, 1963.
100. Wildhaber, Luzius, "The European Convention on Human Rights and International Law" *International and Comparative Law Quarterly*, Vol.56, Part.2, 2007
101. World Tourism Organization, 2011, "Activities towards a legal instrument on tourist/consumer protection -General debate", CE/90/7, Madrid, May 2011

چکیده لاتین

International responsibility of the Saudi government as host to ensure pilgrims public law

Seydeh Latifeh Husseini

Abstract

On 2 October 2015 a large number of pilgrims were killed because of throng of other pilgrims. Mena disaster caused by suffocation and crush of pilgrims during the Hajj is the worst historical event. Saudi government mismanagement caused moral and spiritual damages to pilgrims. This paper will investigate international responsibility to respect and ensure the rights of alien's Saudi government under international law. In this regard the beneficiary communities will face the issue of potential legal action in the form of diplomatic protection through appropriate international authorities. This is exemplified through reviewing tasks performed by the failure of the host under international law.

Keywords: Arabian government, International responsibility, Rights of aliens, Host government.

Content analysis of legal assistance to catastrophe survivors with emphasis on MENA

Mohammad Saleh Taskhiri

Abstract

Supporting survivors of natural disasters, accidents and combat situations is one of the concern of legal law experts. In the field of international law, supporting survivors as relief and rescue assistance, and in some documents and international treaties is considered. This article in detail explore “duty of relief and rescue” and focuses on international law and international instruments related legal opinions. Also the issue of “duty to rescue” discussed the catastrophe areas and in this regard, principles and responsibilities of the Government of Saudi Arabia for pilgrims and rescue, processed and evaluated. lawful analysis conducted in this paper, based on customary international law and “friendship treaty concluded between Hijaz and Najd and Iranian Governments and its additions”, the Saudi government has obliged provide relief immediately by all possible helps Or if there were barriers to domestic forces such as lack of facilities, allowing medical personnel of other countries with medical capacity. Saudi government act against its duty in medical rescue and also create barriers for rescue and relief of injuries.

Substrate support of injured pilgrims in the light of international responsibility of Saudi government

Masoud Raie

Majid Masoudi

Abstract

Mena catastrophe event and depth of the personal and social effects, beyond its domestic and international issue is such catastrophic that passage of time cannot forget it. This catastrophe encounter a government that despite them claims about human rights but themselves don't respect it. The war in Yemen and the excessive use of military aircraft and different view to other Muslims all shows this government do not even believe to Islamic teachings about all Muslims. With all this matters there are a lot of juridical and legal reasons that prove influence of Saudi government in this catastrophe event. With proven international responsibility we can be force this government to meet its legal and political strategies. The research findings with the approach of international law shows that the road ahead is not smooth however it can be solved. And of course tools and strategies for political and legal conditions is necessary and without entering into detail in this article were taken into account.

Keywords: catastrophe areas, international responsibility, the Saudi government, supportive strategies, injured pilgrims.

Reflection on the legal mechanisms to peacefully resolve the dispute between Iran and Saudi Arabia related to catastrophe of MENA

Bahram Heidari

Seyed Mohammad Hussein

Abstract

Mena event and the death of thousands of pilgrims in the Hajj and the matter that Saudi Arabia did not accept legal responsibility for this incident And its failure to cooperate with the countries of origin of the victims, cause conflict between the Islamic Republic of Iran and Saudi Arabia. In addition to political means to resolve disputes, legal practices peaceful settlement of disputes in the incident are important. To address this discrepancy in the way of substantive law, arbitral tribunal or judicial authority must have been proved. With related international documents between Iran and Saudi Arabia, it had been proved that such courts are facing major obstacles because of jurisdictional barriers speaking on condition of relevant treaties or lack of jurisdiction of the courts by Saudi Arabia.

Keywords: the peaceful settlement of disputes, legal practices, Mena catastrophe, international courts.

